

Софийски университет "Св. Климент Охридски"

Философски факултет

Катедра "Обща, експериментална, развитийна и здравна психология"

Деница Георгиева Каприева

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд на тема:

**ЛИЧНОСТНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ И НАГЛАСИ КЪМ
ПРОФЕСИЯТА СРЕД БЪЛГАРСКИТЕ АКТЬОРИ**

**за придобиване на образователна и научна степен "Доктор"
научна специалност 3.2. "Психология"**

Научен ръководител:

проф. д.пс.н. Ирина Зиновиева

София, 2021

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от катедра „Обща, експериментална, развитийна и здравна психология“, Философски факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Дисертацията на тема „Личностни характеристики и нагласи към професията сред българските актьори“ се състои от 286 страници, от които 232 страници основен текст, 29 страници библиографска справка, 20 страници приложения, 5 страници заглавна страница и съдържание. Използвани са 9 фигури и 62 таблици. Библиографията включва 296 заглавия, сред които такива на български, руски, английски и френски език. По темата на дисертацията са направени 5 публикации в научни издания.

Научно жури:

проф. д.пс.н. Соня Методиева Карабельова (рецензент)

доц. д-р Анна Александрова Александрова-Караманова (рецензент)

проф. д.пс.н. Ирина Любенова Зиновиева

проф. д.пс.н. Веселин Костов Василев

проф. д-р Румяна Божинова Манова

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 06.10.2021 г. от 13.00 часа в зала 63 на СУ „Св. Климент Охридски” или онлайн на открито заседание на избраното Специализирано научно жури.

Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на специалност психология, 60 кабинет, южно крило на СУ „Св. Климент Охридски”, както и на сайта на университета www.uni-sofia.bg.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ.....	6
ЧАСТ I: ТЕОРЕТИЧН ОБЗОР.....	10
Глава 1. Личностни характеристики, склонност към рисково поведение и	
удовлетвореност от живота.....	10
1.1. „Големите пет“ личностни черти.....	10
1.1.1. Историческо развитие на факторния подход към личностните черти.....	10
1.1.2. Петте фактора.....	12
1.1.3. „Големите пет“ и демографски характеристики.....	15
1.1.4. „Големите пет“ и избор на професия.....	16
1.2. Нарцисизъм.....	17
1.2.1. Нарцис и Ехо.....	17
1.2.2. Историческо развитие на понятието нарцисизъм в психологията.....	19
1.2.3. Нарцисизмът – личностна черта и личностно разстройство: дефиниции.....	24
1.2.4. Видове нарцисизъм.....	27
1.2.5. Връзки между нарцисизма и „Големите пет“ личностни характеристики.....	30
1.2.6. Нарцистична „епидемия“?	34
1.2.7. Нарцисизъм и демографски характеристики.....	36
1.2.8. Нарцисизъм и възпитание.....	38
1.2.9. Нарцисизъм и склонност към рисково поведение.....	39
1.3. Склонност към търсене на силни усещания.....	41
1.3.1. Компоненти на склонността към търсене на силни усещания.....	42
1.3.2. Склонност към търсене на силни усещания и рисково поведение.....	43
1.3.3. Търсене на силни усещания и избор на професия.....	46
1.3.4. Демографски фактори за различията в търсенето на силни усещания.....	46
1.3.5. Връзки между търсенето на силни усещания, „Големите пет“ и нарцисизма.....	49
1.4. Удовлетвореност от живота.....	52
1.4.1. Удовлетвореност от живота и личностни характеристики.....	52
1.4.2. Удовлетвореност от живота и дейност.....	56
1.5. Увереност в собствените възможности (самоефикасност).....	58

1.5.1. Развтийни промени в увереността в собствените възможности.....	59
1.5.2. Обща увереност в собствените възможности.....	61
Глава 2. Психологически особености на актьорската професия.....	62
2.1. Актьорски методи и похвати.....	62
2.1.1. Техники „отвътре-навън“.....	62
2.1.2. Техники „отвън-навътре“.....	64
2.2. Персонаж и идентичност.....	67
2.3. Свързани с актьорската професия предизвикателства.....	68
2.4. Специфики на емоционалността сред актьорите.....	71
2.5. Личностни характеристики на актьорите.....	78
2.5.1. Големите пет личностни характеристики.....	81
2.5.2. Емпатия.....	83
2.5.3. Нарцисизъм	85
2.5.4. Увереност в собствените възможности.....	90
2.5.5. Търсене на силни усещания.....	91
2.6. Рисково поведение сред актьорите.....	92
2.7. Терапевтични свойства на актьорската игра.....	94
2.8. Връзка между професията и личността на актьорите.....	96
2.9. Връзка между личностните характеристики и успеха в актьорската професия.....	98

ЧАСТ II: ТЕОРЕТИЧНА РАМКА НА ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЛИЧНОСТНИТЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И НАГЛАСИТЕ КЪМ ПРОФЕСИЯТА СРЕД БЪЛГАРСКИТЕ АКТЬОРИ.....102

1. Цели и задачи на изследването.....	102
2. Теоретичен модел на емпиричното изследване.....	103
3. Хипотези.....	110
4. Метод.....	113
4.1. Инструментариум.....	113
4.1.1. Методи за изследване на „Големите пет“ личностни характеристики.....	113
4.1.2. Методи за изследване на нарцисизма.....	115
4.1.3. Методи за изследване на търсенето на силни усещания.....	118

4.1.4. Методи за изследване на удовлетвореността от живота.....	121
4.1.5. Методи за изследване на увереността в собствените възможности (самоефикасността).....	122
4.1.6. Методи за изследване на рисковото поведение.....	123
4.1.7. Изследване на успеха в актьорската професия.....	125
4.1.8. Изследване на преживяно негативно отношение в професията.....	126
4.1.9. Отворени въпроси.....	127
4.2. Процедура.....	127

ЧАСТ III: РЕЗУЛТАТИ ОТ ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЛИЧНОСТНИТЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И НАГЛАСИТЕ КЪМ ПРОФЕСИЯТА СРЕД БЪЛГАРСКИТЕ АКТЬОРИ.....130

1. Респонденти.....	130
2. Психометрични характеристики на използваните скали.....	131
2.1. Факторни анализи.....	131
2.2. Вътрешна консистентност на скалите.....	149
3. Проверка на хипотезите.....	157
3.1. Сравнение на нивата на изследваните конструкти в групата на актьорите и в контролната група	157
3.2. Връзки между изследваните променливи.....	165
3.2.1. Връзки между удовлетвореността от живота, личностните характеристики, рисковото поведение, общата увереност в собствените възможности, преживяното негативно отношение в професията в двете групи.....	165
3.2.2 Връзки между успеха в актьорската професия, личностните характеристики, рисковото поведение, удовлетвореността от живота, общата увереност в собствените възможности, преживяното негативно отношение в професията и стажа в групата на актьорите	174
3.2.3 Предиктори на рисковото поведение в двете изследвани групи.....	177
3.2.4 Предиктори на удовлетвореността от живота в двете изследвани групи.....	180
3.2.5 Предиктори на успеха в актьорската професия.....	184
3.2.6 Обобщени модели на значимите предиктори	185

3.3 Съдържателен анализ на отворените въпроси относно нагласите към професията сред българските актьори	190
ДИСКУСИЯ.....	197
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	234
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....	238
ПРИЛОЖЕНИЯ.....	267
Приложение № 1 Графики.....	267
Приложение № 2 Въпросник, използван в емпиричното изследване.....	272
Приложение № 3 Отговори на отворен въпрос: „Моята дефиниция за успех в актьорската професия е...“.....	278
Приложение № 4 Отговори на отворен въпрос: „Според мен трудностите, свързани с актьорската професия, са...“.....	282

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

Личността, биографията, ежедневието на актьорите провокират изключително силен интерес в обществото. Това се отразява и в голямото количество предавания, филми, книги, статии в популярни списания, посветени на актьорите. Социалните мрежи изобилстват с информация и разнообразни коментари и дискусии относно поведението и личностните особености на представителите на актьорската професия. От друга страна, актьорите често биват привиждани като идоли и традиционно стават ролеви модели и отправна точка за идентификации, най-вече сред юношите и младите хора (Sansone & Sansone, 2014; Долто, 1995).

В този контекст звучи парадоксално, че в световен план научните изследвания, свързани с психологическите и емоционални характеристики на актьорите, са по-скоро оскъдни, а голяма част от тях базират изводите си върху данни от отделни случаи или малки извадки. През 1992 година А. Брандфонбренер (Brandfonbrener, 1992) нарича актьорите „забравените пациенти“ и макар и оттогава насам да има направени повече опити за разбиране на психичното им функциониране, този прогрес не е значителен.

През 80-те и 90-те години М. Вълва провежда психологични проучвания сред български актьори и студенти по актьорско майсторство, които проследяват определени феномени вътре в групата на актьорите (Вълва, 1985; Вълва, 1990). В по-съвременната българска научно-изследователска психологична дейност не се откриват емпирични изследвания, фокусирани върху особеностите на актьорите. В този смисъл едно задълбочено проучване на различни психологични конструкти сред съвременните представители на актьорската професия в България, каквато е основната цел на настоящия дисертационен труд, би представлявало научен интерес.

СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е съставен от въведение, теоретичен обзор в две глави, теоретична рамка на емпиричното изследване, представяне на резултатите от емпиричното изследване, дискусия, заключение, списък с използвана литература и приложения.

Теоретичният обзор включва две глави. Първата е посветена на описанието на изследваните променливи и е разделена на пет основни дяла, разглеждащи съответно:

„Големите пет“ личностни характеристики, нарцисизма, склонността към търсене на силни усещания, удовлетвореността от живота и общата увереност в собствените възможности. Представени са и налични данни относно взаимовръзките между описаните конструкти. Обърнато е внимание и на темите за рисковото поведение и за преживяването на негативно отношение в професионалната среда. Втората глава от теоретичния обзор се спира върху прегледа на литературата, свързана с психологическите особености на актьорската професия и практикуващите я. Разгледани са различни аспекти на актьорската дейност и някои от популярните учения относно техниките в актьорската работа през перспективата на въпросите, които могат да бъдат изведени на тяхна база, относно различни психологични феномени. Обърнато е внимание на темата за идентичността сред актьорите, разгледани са разнообразни трудности, асоциирани с професията. Направен е обзор на изследванията, свързани с описанието и разбирането на спецификите на емоционалността, личността и поведението на актьорите. Поставени са за разглеждане въпросите относно терапевтичните функции на актьорската игра, естеството на връзките между особеностите на личността и актьорската професия, както и предпоставките за успех в професионален план.

Втората част на дисертацията съдържа теоретичната рамка на емпиричното изследване на личностните характеристики и нагласите към професията сред българските актьори. Тя включва: формулиране на целите, задачите и хипотезите, представяне на теоретичния модел, описание на различни психометрични инструменти за оценка на изследваните конструкти и аргументацията относно избора на използваните такива, отворените въпроси, поставени на участниците в актьорската група, процедурата на проучването.

Третата част представя резултатите от емпиричното изследване на личностните характеристики и нагласите към професията сред българските актьори. В началото са описани двете групи респонденти, участвали в проучването. Изложени са данни относно психометричните характеристики на използваните скали: представени са направените експлораторни и конфирматорни факторни анализи на методиките, за които не е намерена адаптация за български условия, както и на тези, съставени за целите на настоящето изследване, докладвани са данните относно описателната статистика. Представени са резултатите за вътрешната консистентност на отделните скали в настоящето изследване, като те са сравнени с тези от оригиналните изследвания, както и с тези от други български проучвания (където това е приложимо). След това е извършена проверка на хипотезите

посредством подбраните за това процедури. Направено е сравнение на нивата на различните променливи в групата на актьорите и контролната група. Разгледани са връзките между изследваните конструкти в двете групи с цел по-задълбоченото вникване в различията в динамиката на психологичните явления. Проследени са предикторите на удовлетвореността от живота, рисковото поведение в двете групи и тези на успеха в актьорската професия в групата на актьорите. Направен е съдържателен анализ на отговорите на отворените въпроси, поставени на представителите на актьорската професия, извеждащ определени тенденции в техните нагласи към трудностите в работата и дефиницията на успеха в нея.

След представянето на резултатите са направени дискусия и анализ на получените данни, изведени са възникнали въпроси, подлежащи на допълнително изследване. Заключението представя в синтезиран вид основните резултати и направените на тяхна база изводи, значимостта на данните, както и някои ограничения на настоящето проучване.

ОСНОВНИ ИДЕИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. ОСНОВНИ ИДЕИ В ТЕОРЕТИЧНАТА ЧАСТ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

„Големите пет“ личностни черти

Петфакторният модел (включващ факторите „Невротизъм“¹, „Екстраверсия“, „Сътрудничество“, „Съзнателност“, „Отвореност към нов опит“) е най-широко приетото описание на структурата на личностните черти (McCrae & Costa 2008). Характерни за повисоките стойности по фактора „Невротизъм“ са преживяването на напрежение, потиснатост, чувство на вина, соматични оплаквания, неефективни стратегии за справяне. „Екстраверсия“ включва общителност, оптимизъм, енергичност, доминантност. „Сътрудничество“ се отнася до алтруизма, загрижеността, емоционалната подкрепа. „Съзнателност“ включва в себе си благоразумие, удържане на импулсивността, старателност, прилежност. „Отвореност към нов опит“ съдържа креативност, интелектуални интереси, естетически усет, потребност от разнообразие, нетрадиционни ценности и др. Важно е да се отбележи, че независимо от предпочетеното наименование на

¹ В текста, когато психологичните конструкти са наименование на фактор или скала, са изписвани в кавички и с главна буква, а когато са използвани в смисъла им на личностни черти или психологически тенденции, са изписвани с малка буква и без кавички.

този фактор („Интелект/Въображение“ или „Отвореност към нов опит“), той описва определени аспекти на личността и се разграничава от интелигентността, измервана посредством IQ тестовете (McCrae & John 1992).

Нарцисизъм

Нарцис – главният герой в творбата на древноримския поет Овидий „Нарцис и Ехо“, е роден вследствие на насилие от страна на речния бог Кефис върху нимфата Лириота. Пророкът Тирезий предрича, че той ще достигне старини, само ако *не* познае себе си. Нарцис израства като красив младеж и на петнайсетгодишна възраст е желан от много. Заради неговата надменност и болката, която причинява на влюбените в него, отхвърляйки арогантно любовта им, Нарцис бива проклет: „Тъй да обича и той – тъй любимото да го избягва“ (Овидий Назон, 1974, стр. 76). По време на лов Нарцис се спира до едно езеро, за да си почине и да пие вода. Докато утолява жаждата си, младежът се влюбва в образа, отразен в чистата вода. Но невъзможната любов към собственото отражение му донася страдание и води до гибелта му (Овидий Назон, 1974).

Нарцисизмът е сложен, противоречив, труден за дефиниране и измерване конструкт, който е обект на множество теоретични концептуализации. Вероятно поради тази причина на темата е отделено голямо внимание в психоаналитичната и клинична литература, а през последните няколко десетилетия представлява особен интерес и за социалните и личностни психолози (Morf & Rhodewalt, 2001).

Описанието на нарцисизма като личностна черта в литературата се доближава до описанието на нарцисичното личностно разстройство. Високите стойности по нарцисизъм не означават задължително наличие на личностно разстройство. За поставяне на подобна диагноза е необходимо съществуването на определени критерии, заложи в „Диагностичен статистически наръчник на психичните разстройства“. Нарцисичното личностно разстройство е по-рядко срещано от нарцисичната личност, тъй като е свързано с екстремни прояви на нарцисизъм и клинично значими затруднения във функционирането (American Psychiatric Association, 2013; Twenge & Campbell, 2009).

Не е налично официално, общоприето определение на нарцисизма като личностна черта. Може би съществуват толкова дефиниции, колкото и учени и изследователи са писали по темата (Pincus & Roche, 2011). Р. Раскин и Х. Тери дефинират „нормалния“, „суб-клиничния“ нарцисизъм като: „самовлюбеност, характеризираща се със склонност към

грандиозни идеи, въображаеми таланти, екхибиционизъм, защитно поведение в отговор на критицизъм; междуличностните взаимоотношения се отличават с чувство за привилигираност, експлоатация и липса на емпатия" (Raskin and Terry, 1988, p. 896).

Освен разграничаването на нарцисизма като „нормален“ и „патологичен“ в литературата често се среща и друго – на „грандиозен“ и „уязвим“. Грандиозният вариант се отличава с екстраверсия, самоувереност, необходимост от чуждото признание, агресивност, а уязвимият – със свръхчувствителност, отбранителност, тревожност, срам (Sherman et al., 2015), под които обаче подлежат екхибиционистични грандиозни фантазии (Levy, Ellison & Reynoso, 2011).

Склонност към търсене на силни усещания

Склонността към търсене на силни усещания е: „личностна черта, свързана с търсенето на разнообразни, нови, комплексни и интензивни усещания и преживявания, както и с готовността за поемане на физически, социални, правни и финансови рискове с цел постигане на това преживяване“ (Zuckerman, 1994, p. 27).

Конструктът се състои от четири компонента. Първият – „Търсене на тръпка и приключения“, включва желанието за участие във физически и рискови дейности, водещи до покачване на адреналина. „Търсене на преживявания“ представлява търсене на нов опит, на нестандартни интелектуални и сензорни преживявания (изкуство, пътешествия) и на общуване с хора с подобни възгледи. „Дезинхибиция“ се отнася до необходимостта от сваляне на задръжките и от различни провокативни дейности, хедонистичен начин на живот, включващ чести „луди купони“, сексуално експериментиране, злоупотреба с алкохол. „Склонност към бързо отегчение“ представлява нетърпимост към скучни, монотонни дейности и хора, преживяване на безпокойство при попадане в подобни условия (Zuckerman, 2007).

Склонност към рисково поведение

Високорисковото поведение може да се дефинира като: „начин на живот, включващ дейности, поставящи човека на повишен риск от изпитване на дадено болезнено състояние, болест или нараняване“ (Segen's Medical Dictionary, 2011).

Удовлетвореност от живота

Удовлетвореността от живота е един от компонентите на субективното благополучие, редом с позитивния и негативния афект. Тя отразява когнитивно-оценъчния му аспект и представлява едно обобщено виждане за качеството на собствения живот спрямо личните критерии (Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985).

Обща увереност в собствените възможности

Общата увереност в собствените възможности (обща самоефикасност) произтича от концептуализирания от А. Бандура конструкт „увереност в собствените възможности“ и представлява „увереността в собствената цялостна компетентност за повлияване върху необходимите действия в широк обхват от свързани с постижения ситуации“ (Chen, Gully & Eden, 2001, p. 63). Общата самоефикасност предсказва ситуативната и служи като модератор между предишното представяне и последващата ситуативна увереност в собствените възможности. Конструктът се различава съдържателно от самооценката, противно на твърденията на някои автори (Chen, Gully & Eden, 2001).

Преживяно негативно отношение в професията

Преживяването на негативно отношение на работното място е сред важните източници на социален стрес. Множество автори свързват преживяването на негативно отношение в професията с различни ефекти върху психичното здраве – депресивни, тревожни, агресивни емоционални преживявания и симптоми, бърнаут, психосоматични оплаквания, спад в субективното благополучие (Vartia, 2001; Law, Dollard, Tuckey & Dormann, 2011).

Успех в актьорската професия

Трудно е да се даде дефиниция на „успех в актьорската професия“. Биха могли да се очертаят някои обективни фактори, но тяхното наличие не свидетелства еднозначно за успешност. Дефиницията за успех при актьорите е в голяма степен субективна и променлива величина (Hill, 2007; Young, 2019). Успехът в актьорската професия неминуемо съдържа субективност, тъй като тя е неразривна част от изкуството. В този смисъл опитът да се определи дали един актьор е успял би следвало да съдържа както (доколкото е възможно) обективни, така и субективни измерители на успеха. Що се отнася до обективните критерии за успешност, освен спечелените награди и популярността, те включват и това доколко е търсен и ангажиран един актьор (Hill, 2007; Young, 2019). От

субективна гледна точка увереността в собствените възможности например се свързва с по-висока ефективност (Chen, Gully & Eden, 2001).

2. ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЛИЧНОСТНИТЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И НАГЛАСИТЕ КЪМ ПРОФЕСИЯТА СРЕД БЪЛГАРСКИТЕ АКТЬОРИ

Цели и задачи на изследването

Целите на настоящето изследване са да се направи сравнение между личностните характеристики („Големите пет“ личностни черти, търсенето на силни усещания, нарцисизма, общата увереност в собствените възможности) и някои поведенчески и когнитивни тенденции (склонността към рисково поведение, удовлетвореността от живота, преживяването на негативно отношение в професията) сред представителите на актьорската професия и общата извадка в съвременния български социо-културен контекст; да се проучи и анализира наличието на определени специфични психологични явления и взаимовръзки в групата на актьорите, и да се проследят свързаните с професионалния успех променливи сред тях. Основна цел е да се достигне до едно по-задълбочено, многопластово разбиране за психологичните отличителни особености и свързаните с тях потребности на актьорите – група, провокираща широк обществен интерес със своята специфичност, която обаче по-скоро остава встрани от научно-психологичните изследвания както в световен, така и в български контекст.

За осъществяване на целите на изследването бяха поставени следните основни задачи: да се осигурят сравними извадки за целите на изследването; да се провери факторната структура на въпросниците, които се прилагат за първи път в български социо-културен контекст; да се провери факторната структура на въпросниците, съставени за целите на настоящето изследване; да се провери вътрешната консистентност на използваните в изследването инструменти; да се осъществи проверка на предложените хипотези чрез използване на съответните статистически методи; да се анализират получените резултати в контекста на спецификата на актьорската професия; да се предложат насоки и идеи за бъдещи изследвания в сферата.

Теоретичен модел на емпиричното изследване

Може да се допусне, че актьорската професия удовлетворява някои потребности, свързани с определени личностни характеристики – като например потребността от реализиране на творческия потенциал, от внимание, от признание, от възхищение, от привилегираност, от преживяване на силни усещания и др. С. Маршън-Хейкокс и Г. Уилсън установяват, че актьорската е най-отличаващата се група сред други групи сценични артисти, дори по отношение на много от изследваните черти другите сценични артисти се доближават до контролната група повече, отколкото до актьорската (Marchant-Haycox & Wilson, 1992). Тези данни навеждат на мисълта за изявено подобие на личностните характеристики в актьорската гилдия и води до допускането, че нейните представители ще се отличават значимо от общата извадка.

В съществуващите изследвания в научната литература относно личностните особености на сценичните артисти и актьорите се наблюдават противоречия, но те са единодушни за по-изявената отвореност към нов опит сред тях (Feist, 1998; Nettle, 2006; Ivcevic, 2007; Tatar, Sahinturk, Saltukoglu & Telvi, 2013; Bramante, 2015; Hayden, 2018). Преобладават данните относно наличието на характеристики, кореспондиращи с високите нива на невротизъм (Feist, 1998; Tatar, Sahinturk, Saltukoglu & Telvi, 2013; Maxwell, Seton & Szabó, 2015; Hammond & Edelman, 1991b; Marchant-Haycox & Wilson, 1992; Вълва, 1990). Относно другите три измерения от „Големите пет“ противоречията са твърде големи, което прави трудно да се очертаят тенденции въз основа на наличните изследвания. Някои проучвания установяват по-ниски нива на съзнателност (резултат, близък до популярното виждане за тях като хаотични и разхвърляни), (Feist, 1998, Tatar, Sahinturk, Saltukoglu & Telvi, 2013; Barrick, Mount & Gupta, 2003), в други изследвания не се отчита такава тенденция (Nettle, 2006) или дори се установява по-изявена съзнателност (Bramante, 2015). В някои изследвания сред актьорите се наблюдава по-изявено сътрудничество (Nettle, 2006; Bramante, 2015), в други – не е установена тази тенденция (Hayden, 2018). Най-полюсни са данните относно диадата „екстраверсия-интроверсия“ (Tatar, Sahinturk, Saltukoglu & Telvi, 2013; Nettle, 2006; Hammond & Edelman, 1991b; Севостьянов, 2007; Feist, 1998; Ivcevic, 2007), което би могло да означава, че екстраверсията не е след отличителните черти за актьорската група.

Когато постиженията на хората с по-изявен нарцисизъм са публично достояние, те се справят по-добре в сравнение с по-малко нарцисичните, което, заедно с тенденцията да очароват и да създават добро първо впечатление, прави развлекателния бизнес особено подходящ за тях. От друга страна, заемането на обществено значима позиция би могло да доведе до засилване на нарцисичните характеристики (Gentile, 2011). Според Д. Пински и С. М. Ъънг стремежът към популярност всъщност може да се разглежда като стратегия на нарцисичните личности да управляват (или дори да „самолекуват“) своето хронично усещане за празнота (Pinsky & Young, 2009). Тази идея би могла да доведе до допускане за наличие при актьорите на връзка на нарцисизма (независимо от неговите аспекти) с невротизма, както и с ниската удовлетвореност от живота, и с компенсаторни маладаптивни поведенчески стратегии като например въвлечането в рискови поведения. Тоест би се очаквала една по-различна картина в сравнение с тази в общата извадка, в която изследванията установяват тенденция за позитивна връзка на невротизма с уязвимия нарцисизъм и липса на корелация на невротизма с грандиозния (Кабаджова, 2016), както и позитивна връзка на удовлетвореността от живота с грандиозния нарцисизъм и негативна с уязвимия (Kaufman, Weiss, Miller & Campbell, 2020; Hanke, Rohmann & Förster, 2019).

Според проучвания сред популярните личности, сценичните артисти и актьорите за тях са типични нарцисичните характеристики (Barr, Langs, Holt, Goldberger & Klein, 1972; Hamilton, 1997; Young & Pinsky, 2006; Fisher & Fisher, 2014; Davison & Furnham, 2016; Robb & Venning, 2018), като в някои изследвания се откриват известни противоречия по отношение на отделни измерения на нарцисизма, най-вече на емпатията (Nettle, 2006; Goldstein, Wu & Winner, 2009; Goldstein & Winner, 2012; Goldstein, 2015; Ligthelm, n.d.).

В настоящето изследване са избрани десетте субскали от „Петфакторния въпросник за нарцисизма“ (Lynam, Sherman, Few, Miller, Crego, Widiger, & Campbell, 2015), по които, на базата на анализ на прегледаната литература по въпроса, се очаква актьорите да получат по-високи оценки от общата извадка. Допуска се, че актьорската професия ще бъде свързана с потребността от възхищение, признание и преживяване на привилегированост (Pinsky & Young, 2009; Dufner et al., 2015), екхибиционизъм, експлоативност (Barr, Langs, Holt, Goldberger & Klein, 1972; Hamilton, 1997; Young & Pinsky, 2006), реактивен гняв и срам (Thomson & Jaque, 2018; Robb & Venning, 2018; Blix, 2010; Hamilton, 1997), арогантност

(Blix, 2010), манипулативност, липса на емпатия (Goldstein, Wu & Winner, 2009; Fisher & Fisher, 2014).

Предположеното наличие на по-изявени нарцистични характеристики би могло да се свърже и с очакване за по-ниски нива на сътрудничество (Paulhus, 2001; Watson, 2012; Кабаджова, 2016). За актьорите обаче е важно поддържането на социално одобрение (Nettle, 2006), те често стават и лица на социални кампании и благотворителни каузи. Поради тези причини може да се допусне, че те ще дават отговори, описващи ги като по-„сътруднически“.

В изследванията се наблюдава връзка между отвореността към нов опит и търсенето на силни усещания (Zuckerman, 2007; Roberti, 2004; Aluja et al., 2003). Професиите, свързани с по-голяма степен на поемане на риск, се асоциират и с по-високи оценки по скалата „Търсене на силни усещания“ (Musolino & Hershenson, 1977). Актьорската професия може да се разглежда като своеобразен социално приемлив начин за достигане до силни преживявания – посредством свързаните с покачването на адреналина усещания при излизането пред публика, излагането на физически и психически изпитания, характерно за професията (Brandfonbrener, 1992; Steptoe et al., 1995; Hamilton, 1997; Noice & Noice, 2002; Blix, 2010; Ganeva, 2018). От друга страна, в някои актьорски техники се използва уповаването на собствени преживявания за изиграване на определени емоционални състояния (Станиславски, 1981; Blix, 2010). Това навежда на мисълта за търсене на нови, емоционално наситени, а може би понякога дори рискови, ситуации с цел разширяване на репертоара от емоции. В проучването на литературата относно психологическите характеристики на актьорите не бяха намерени изследвания относно склонността към търсене на силни усещания в тази група. Изключение прави едно проучване, в което участие взимат 33-ма актьори, в което е използван личностен въпросник (Eysenck Personality Profiler), съдържащ скала „Търсене на усещания/Липса на авантюризм“. Актьорите получават значимо по-високи стойности от тези на контролната група (Marchant-Hauscox & Wilson, 1992). Може да се допусне, че търсенето на силни усещания е вътрешноприсъща характеристика за актьорите, която би била в по-малка степен повлияна от други променливи, отколкото в общата извадка.

Както търсенето на силни усещания, така и нарцисизмът (грандиозен и уязвим) се асоциират с употребата на психоактивни вещества (Zuckerman, 2007; Roberti, 2004; Martin

et al., 2013; Hill, 2016; Welker, Simons & Simons, 2018). В популярните медии съществуват множество материали, свързани с актьори, постъпили в институции за преодоляване на зависимости, починали от свръхдоза, забелязани в неадекватно състояние, а скорошният „секс скандал“, завладял Холивуд, беше с невидан досега обхват (Herbert, 2017; Elkins, 2020; Us Weekly Staff, 2020; American Addiction Centers Editorial Staff, n.d.). В научната литература също са налични данни относно склонността на актьорите да употребяват психоактивни вещества (Maxwell, Seton & Szabó, 2015; Robb & Venning, 2018). Дори според някои автори актьорската професия е сред тези, за които е наличен висок риск от злоупотреба с алкохол и наркотици (Brandfonbrener, 1992; Ludwig, 1992; Wilhelm, Kovess, Rios-Seidel & Finch, 2004). Употребата на психоактивни вещества би могла да се явява и опит за справяне с преживяването на емоции от тревожно-депресивния регистър, характерно за актьорите, и свързано с определени специфики на тяхната професия (финансова несигурност, емоционално и физическо изтощение, недостатъчна подкрепа и др.), (Ludwig, 1992; Wilhelm, Kovess, Rios-Seidel & Finch, 2004; Maxwell, Seton & Szabó, 2015). Резултати от социологическо проучване в САЩ, проведено в периода 1989-2000 г., сочат, че артистите са по-малко склонни да оценят като нередни секса между еднополови партньори, тийнейджъри, извънбрачните сексуални връзки, абортите (Lewis & Brooks, 2005). Що се отнася до сексуалното поведение на актьорите – в проучената научно психологична литература не бяха открити данни за изследвания по темата. Индиректни връзки между нарцисизма, търсенето на силни усещания, рисковото поведение и актьорската професия могат да се намерят както в популярните медии, така и в научната литература.

Славата и успешността се свързват с употребата на психоактивни вещества и рисковото сексуално поведение – от една страна, заради повишения достъп до тях, а от друга страна, поради преживените негативни последствия от известността – липсата на лично пространство, натовареното ежедневие, прекаленото вмешателство в личния живот, недобронамерените коментари и т.нат. Случаите на поведение, повлияно от употребата на алкохол и наркотици, както и свързаните с интимния живот на популярните личности „скандали“ сякаш не просто не вредят на тяхната известност, а понякога дори допринасят за нея (Pinsky & Young, 2009). Може би рисковото поведение е свързано единствено с известността, но не и с успеха, който съдържа в себе си различни критерии, сред които е и

популярността, но тя със сигурност не е достатъчно условие. Съдейки и по конкретни примери на популярни артисти – когато известността им стигне до една висока точка, те често се впускат в рискови поведения – употреба на алкохол, наркотици, безразборни сексуални отношения. Случва се понякога това да завърши трагично и тези звезди да загинат в пика на славата си вследствие например на употреба на психоактивни вещества. В други случаи продължаващото рисково поведение води до разпад на кариерата и загуба на работни ангажименти. Може да се допусне, че тези популярни личности, които успяват да не се отдадат на рискови поведения или да ги преустановят, продължат да се развиват и да преуспяват като артисти.

Търсенето на силни усещания се явява буфер за негативния ефект от стреса, но не се установява то да има директна връзка с удовлетвореността от живота. При хората с по-изявена склонност към търсене на силни усещания вълнението допринася за удовлетвореността от живота (Oishi, Schimmack & Colcombe, 2003; Arnaut, 2006). Смыслеността и полезността на дейността на човек са най-значимите предиктори както на удовлетвореността от живота, така и на придаването на смисъл на живота (Eakman & Eklund, 2012). Професионалният стрес, от друга страна, се свързва с намалена удовлетвореност от живота (Hakanen & Schaufeli, 2012). Актьорката професия може да се разглежда като едновременно съдържаща висок смисъл и предполагаща високи нива на стрес (Thomson & Jaque, 2012; SetonMaxwell, Seton & Szabó, 2015; Thomson & Jaque, 2018; Ganeva, 2018). Личностните характеристики, редом с обективните фактори, са важен предиктор на удовлетвореността от живота (Costa & McCrae, 1980; DeNeve & Cooper, 1998; Heller, Watson & Ilies, 2004; Joshanloo & Afshari, 2011). Изследвания в различни социо-културни контексти свидетелстват, че ниските нива на невротизъм и високите на екстраверсия са свързани с преживяването на удовлетвореност от живота (DeNeve & Cooper, 1998; Gutiérrez, Jiménez, Hernández & Puente, 2004; Joshanloo & Afshari, 2011; Schimmack, Radhakrishnan, Oishi, Dzokoto & Ahadi, 2002; Liu, Wang & Li, 2012). Не се установява връзка между най-характерната (според научната литература) черта на артистите – отвореност към нов опит, и удовлетвореността от живота (Heller, Watson & Ilies, 2004; Joshanloo & Afshari, 2011). В проучване, проведено от И. Максуел, М. Сетън и М. Сабó, средните резултати на изследваните актьори по „Скалата за оценка на удовлетвореността от живота“ (The Satisfaction with Life Scale – SWLS) се разполагат в

долния край на диапазона, обозначен като „средна удовлетвореност“ (Maxwell, Seton & Szabó, 2015).

В литературата са налични данни за често срещано негативно отношение (например под формата на обиди, критики, подигравки, унижение, свръххизисквания) спрямо сценичните артисти, и в частност актьорите, от страна на преподавателите, на колегите, на режисьорите, на медиите, по време на кастинги (Maxwell, Seton & Szabó, 2015; Pinsky & Young, 2009; Hamilton, 1997; Въллова, 1990). В изследването на И. Максвел, М. Сетън и М. Сабó около една четвърт от запитаните актьори споделят, че са преживели насилие или тормоз по време на работата си. Работата в подобни условия би могла да доведе до развиване на адаптивни и маладаптивни емоционални и поведенчески реакции (Maxwell, Seton & Szabó, 2015) и да повлияе негативно на субективното благополучие (Vartia, 2001). Вредните за взаимоотношенията поведения се свързват и с нарцисизма (Campbell & Foster, 2002; Campbell & Buffardi, 2008). Срещнатото негативно отношение в професията би могло да провокира нарцистични реакции като средство за справяне, като опит за адаптиране и „напасване“ към обстановката или посредством процеса на идентификация с авторитетите (преподаватели, опитни колеги) и референтната група. В този ред на мисли може да се очаква в средите на актьорите негативното отношение да е по-често срещано. Може да се допусне и двупосочна връзка между негативното отношение в професията и нарцисизма – срещата с негативно третиране да увеличава нарцисизма със защитна цел, а характерното за нарцисизма омаловажаващо другия поведение да провокира на свой ред негативно отношение.

В настоящето изследване се допуска, че сред българските актьори разнообразните трудности, свързани с професията, както и особеностите на личността ще надделят и поради това сред тях ще се отчетат по-ниски нива на удовлетвореност от живота. Натрупаният стаж, оставането в професията, въпреки трудностите, би могло да допринесе за усещането за удовлетвореност.

Хората, занимаващи се с изкуство, често се срещат с отхвърляне. Според А. Бандура, за да се справят с първоначалното неприемане, е необходимо артистите да имат преувеличена увереност в собствените си възможности, която да им помага да не се отказват (Bandura, 1994).

Изводи относно негативната връзка между успеха в професията и нарцисизма сред актьорите се срещат при различни автори (Lane, 1960; Кочнев, 1983; Севостьянов, 2007; Sobkin & Lykova 2014; Davison & Furnham, 2016). М. Дейвисън и А. Фърнам стигат до заключението, че изявените нарцистични черти могат да са част от първоначалните причини за избор на актьорската професия, но впоследствие да доведат до неуспех в нея (Davison & Furnham, 2016). Също така нарцисизмът се свързва с по-ниска удовлетвореност от работата, което оказва негативно влияние върху професионалното представяне (Mathieu, 2013).

Въз основа на направения анализ може да се очертае следният теоретичен модел (Фигура №1).

Фигура №1 Теоретичен модел на изследването

Хипотези

Хипотезите в настоящето изследване се разделят на съдържателно обусловени групи. За всяка от посочените в настоящия автореферат групи в дисертационния труд са предложени и по няколко по-конкретни хипотези:

1. *Група хипотези относно наличие на различия между актьорите и контролната група в изявата на изследваните конструкти:* Основното допускане на тази група хипотези е, че ще се отчетат значими различия в нивата на измерваните конструкти между двете групи.
2. *Група хипотези относно взаимовръзки между изследваните променливи:* Базисното предположение в тази група е, че ще се отчетат разлики в някои от взаимовръзките между изследваните конструкти в групата на актьорите и в контролната група.
3. *Група хипотези относно предикторите на рисковото поведение:* Допуснато е, че нарцисизмът, търсенето на силни усещания и общата увереност в собствените възможности ще имат ефект върху склонността към рисково поведение.
4. *Група хипотези относно предикторите на удовлетвореността от живота:* Допуснато е, че търсенето на силни усещания, „Големите пет“ личностни характеристики, нарцисизмът, общата увереност в собствените възможности, преживяното негативно отношение в професията ще оказват влияние върху удовлетвореността от живота.
5. *Група хипотези относно успеха в актьорската професия:* Общото допускане е, че някои от изследваните конструкти ще бъдат свързани с успеха в актьорската професия.

Инструменти, използвани в изследването

Необходимо е да бъде отчетена спецификата на извадката на актьорите, заемаща фокуса на изследването. На базата на проучената литература може да се очаква актьорите да са склонни да проявяват неотзивчивост, да се отегчават бързо (Blix, 2010; Nordin-Bates, 2012; Ligthelm, n.d.) и затова е от значение представеният им въпросник да не бъде необосновано дълъг, взимайки предвид и стремежа за всеобхватно и задълбочено изследване на характеристиките на представителите на актьорката професия, което предполага включването на различни конструкти в проучването. Поради тази причина са подбрани кратки инструменти, с добри психометрични характеристики.

1. *Mini-IPIP (Международен фонд за айтеми за оценка на личността)*

Mini-IPIP е съставен от 20 айтема – по 4 във всяка от 5-те скали („Невротизъм“, „Екстраверсия“, „Съзнателност“, „Сътрудничество“, „Интелект/Въображение“²), (Donnellan, Oswald, Baird & Lucas, 2006). Инструментът е адаптиран за български условия от С. Карабелова и колеги (Karabeliova, Petrov, Milanov & Ivanova, 2016) и показва добри и приемливи психометрични характеристики и в други български изследвания (Янков, 2018; Кабаджова, 2016; Киряков, 2015).

2. *„Петфакторен въпросник за нарцисизма“ – кратка версия („Five Factor Narcissism Inventory“ -FFNI-short)*

Въпросникът съдържа 60 айтема (15 скали с по 4 айтема във всяка), (Sherman et al., 2015). Скоро след публикуването на тази методика тя бива адаптирана за български условия от Г. Кабаджова (Кабаджова, 2016).

В настоящето изследване е взето решение за оценка на нарцисизма да се използва адаптираната от Г. Кабаджова кратка версия на „Петфакторния въпросник за нарцисизъм“ поради нейната актуалност, добри психометрични характеристики, възможността, която дава за проверка на различни аспекти на нарцисизма, както и за разграничаване на уязвимия от грандиозния нарцисизъм. Взимайки предвид посочената от авторите на инструмента гъвкавост, е взето решение да се използват 10 от 15-те скали: „Потребност от признание“, „Арогантност“, „Привилегированост“, „Екхибиционизъм“, „Експлоативност“, „Липса на емпатия“, „Манипулативност“ (грандиозен нарцисизъм); „Потребност от възхищение“, „Реактивен гняв“, „Срам“ (уязвим нарцисизъм). Прегледът на наличната литература и анализът на спецификите на актьорската професия дават основания да се предположи, че именно тези аспекти на нарцисизма ще бъдат от най-голямо значение в групата на актьорите.

3. *„Скала за търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ (SSS-ZKA-PQ)*

Скалата „Търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ съдържа 40 айтема – по 10 във всеки фасет („Търсене на тръпка и приключения“, „Търсене на преживявания“, „Дезинхибиция“, „Склонност към бързо

² В използваната методика за изследване на „Големите пет“ Mini-IPIP факторът „Отвореност към нов опит“ носи наименованието „Интелект/Въображение“.

отегчение/Импулсивност“). М. Цукерман отбелязва, че имайки предвид потвърждаването на факторната структура в различни извадки, е препоръчително изследователите да използват този нов вариант на методиката вместо старата (пета) форма (SSS-V), (Zuckerman & Aluja, 2014). Данните относно надеждността на три от четирите фасета на търсенето на силни усещания са добри (Rossier et al., 2016). Изключение прави „Склонност към бързо отегчение/Импулсивност“, което се наблюдава и в други версии на скалата (Zuckerman & Aluja, 2014). Скалата не е адаптирана досега за български условия.

4. Скала „Удовлетвореност от живота“ (Satisfaction With Life Scale – SWSL)

Скалата измерва общата оценка на собствения живот според индивидуалните критерии. Други скали за измерване на конструкта имат определени особености – съставени са от само един айтем или малко количество айтеми, не се отнасят единствено до преценката за качеството на живота и др. Поради това Е. Дайнър и колеги разработват многоайтемна скала за оценка на удовлетвореността от живота. Методиката се състои от пет твърдения, оценявани посредством седембална Ликъртова скала (Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985).

5. Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности (New General Self-Efficacy Scale – NGES)

Скалата, разработена от Г. Чен, С. Гъли и Д. Идън, се състои от осем айтема и има обещаващи психометрични характеристики (Chen, Gully & Eden, 2001). В изследване, сравняващо я с други два инструмента за измерване на общата увереност в собствените възможности – тези на М. Шерър и колеги, и на М. Шварцер и М. Йерусалем, и трите методики демонстрират добри качества, но тя е оценена като най-ефикасна по отношение на дискриминативност на айтемите, информативност на айтемите и функционалност (Scherbaum, Cohen-Charash & Kern, 2006). Не беше намерена българска адаптация на скалата.

6. Скала „Склонност към рисково поведение“

Проучването на наличните методи за оценка на рисковото поведение сред възрастни доведе до необходимостта да бъде съставена скала за целите на настоящето изследване, тъй като в прегледаната литература инструментите са със специфична насоченост към определено поведение, като част от тях са диагностични за дадени разстройства (например

зависимости), (Mirzaei, Ahmadi, Saadat & Ramezani, 2016; Wolff & Shi, 2015; Turchik & Garske, 2009; Penke & Asendorpf, 2008; Ingledew & Ferguson, 2007; Henry-Edwards, Humeniuk, Ali, Poznyak & Monteiro, 2003; Lesieur & Blume, 1987; Skinner, 1982). Прилагането на комбинация от тези специфични скали би довело до нежелателно утежняване на използвания инструментариум и преместване на целевия фокус. Разработена е скала за оценка на склонността към рисковото поведение за целите на дисертационния труд, включваща 8 айтема. В първоначалния си вариант, стъпвайки върху някои от горесцитираните специфични методи за изследване на рисковото поведение, въпросите са позиционирани в отделна секция и се отнасят до честотата на практикуване на всяко от поведението (употреба на алкохол, употреба на марихуана, употреба на „твърди“ наркотици, рисковото сексуално поведение), както и до това дали и колко често се е случвало роднина, приятел, доктор или друг здравен специалист да са били загрижени заради въпросното поведение. След подадена обратна връзка от три изследвани лица, представители на актьорската гилдия, попълнили предварителната версия на въпросника, че така формулираните въпроси звучат грубо и обидно и създават предпоставки да не им бъде отговорено, айтемите, оценяващи рисковото поведение, са преформулирани под формата на твърдения с петбална Ликъртова скала за отговори, за да могат да бъдат добавени в случаен ред сред останалите психологични айтеми. Добавени са и два айтема, свързани със склонността към отпускане на задръжките. В крайната си версия скалата съдържа 8 айтема.

7. Скала „Успех в актьорската професия“

М. Дейвисън и А. Фърнам съставят айтеми за измерване на успеха сред актьори, като те включват годините стаж в професията, дните на заплатена актьорска дейност в последните 12 месеца, печалбата от последните 12 месеца (Davison & Furnham, 2018). Д. Нетъл също измерва успеха в актьорската професия посредством заетостта и заплащането (Nettle, 2006).

Измерването на успеха в актьорската професия е сложна задача, тъй като самата дефиниция на „успех“ в тази сфера е спорна. Опитът тя да се сведе до обективни измерения би довел до едностранчивост (Hill, 2007; Young, 2019).

Беше взето решение да бъде разработена скала за целите на настоящето изследване, която да се опита да обхване както обективната, така и субективната оценка за успеха в

професията. Субективният аспект бива измерен чрез отворен въпрос относно собствената дефиниция за успех, последван от такъв, измерващ степента, в която участниците смятат, че отговарят на нея. Обективните критерии са свързани с броя на изиграните главни и поддържащи роли (като измерител на това колко е ангажиран и търсен актьорът), номинациите и спечелените награди на национално и на международно равнище (като измерител на това колко високо е оценяван за качеството на работата си), броят на дадените интервюта (като измерител на популярността). Методиката съдържа 8 айтема. За съставяне на скалата полученият резултат от сбора на отговорите е разделен на годините стаж, за да може да се получи по-ясна и коректна представа за постиженията на актьорите по време на кариерата им.

8. Скала „Преживяно негативно отношение в професията“

В настоящето изследване с цел проверка на наличието на негативно отношение към българските актьори е съставен един айтем: „Случвало ми се е да ставам обект на негативно отношение (обиди, подигравки, критики, дискриминация, разпространяване на слухове, изолиране и др.) във връзка с актьорската си практика – от страна на колеги/режисьори/преподаватели“. В контролната група въпросът фигурира като: „Случвало ми се е да ставам обект на негативно отношение на работното си място (обиди, подигравки, критики, дискриминация, разпространяване на слухове, изолиране и др.) – от страна на колеги/преки ръководители/началници“. Изброените в скоби поведенчески прояви включват типични форми на негативно отношение (Калчев, 2015), които не достигат до директно физическо насилие.

В изследване върху влиянието на тормоза на работното място върху субективното благополучие М. Вартия също използва едноайтемен въпрос за оценка на честотата на преживяване на негативно отношение, като посочва, че макар и едноайтемните методи да са възприемани като по-малко валидни подходи в измерването, изследващите стрес такива могат да бъдат успешно използвани на групово ниво (Vartia, 2001), което демонстрират А. Ело и колеги в тяхно проучване (Elo, Leppänen & Jahkola, 2003).

9. Отворени въпроси

В извадката на актьорите са налични три отворени въпроса. Единият от тях е свързан с изследването на успеха в актьорската професия („Моята дефиниция за успех в актьорската

професия е...“), вторият – на трудностите, които срещат в актьорската професия : („Според мен трудностите, свързани с актьорската професия, са...“), а третият им предлага да споделят нещо допълнително, за което не са били попитани във въпросника. Отворените въпроси дават възможност за по-задълбочено вникване във визията на актьорите относно професията и техните индивидуални преживявания, свързани с нея.

Превод на български език

Скалите: „Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности“ и „Скала за търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ бяха преведени от трима независими преводачи на български език и след това обратно преведени на английски от друг независим колега.

Процедура

Във финалния си вариант въпросникът, разпространен сред актьорите, съдържа 144 въпроса: 126 психологически айтема, формулирани като твърдения (121 с петбална Ликъртова скала за отговори и 5 – със седембална, при които: 1 е „изобщо не съм съгласен/а, а 5/7 е „напълно съм съгласен/а“), подредени в случаен ред, използвайки програмата „Excel“ с цел тяхното механично разбъркване, 5 демографски въпроса, 1 въпрос относно преживяното негативно професионално отношение (със скала за отговори от 1 „никога“ до 6 „почти непрекъснато“), 11 въпроса, свързани с актьорската професия, 2 от които отворени и 1 отворен въпрос за обратна връзка и споделяне на допълнителна информация.

Въпросникът в контролната група съдържа 132 въпроса: същите 126 психологически айтема, формулирани като твърдения (121 с петбална Ликъртова скала за отговори и 5 – със седембална), представени в същия ред като във въпросника, разпространен сред актьорите, 5 демографски въпроса, 1 въпрос относно преживяното негативно професионално отношение (със скала за отговори от 1 „никога“ до 6 „почти непрекъснато“).

Изследването е проведено доброволно, без заплащане, а въпросникът е разпространен посредством имейл и социалната мрежа „Facebook“ в периода 24.04-10.08.2020 година. Попълнен е от 415 души – 140 актьори и 315 представители на контролната група. В текст, предхождащ въпросника, участниците са информирани, че изследването е анонимно, че се отнася до проучване на нагласи към живота и професията, че данните ще бъдат използвани с научни цели – за разработване на дисертационен труд, че ще отнеме около 20 минути,

помолени са да бъдат откровени при отговарянето. След този информационен текст е необходимо респондентите да отбележат, че са разбрали, че участието им е анонимно и доброволно и че имат възможност да се откажат по всяко време, за да могат да продължат с попълването на въпросника.

Данните са обработени с помощта на програмите SPSS – версия 21.0.0.0., IBM SPSS Amos - 21.0.0. и ATLAS.ti - 9. След въвеждането на данните твърденията с обратна формулировка са прекодирани и са образувани скали, групирайки принадлежащите към тях айтеми.

Респонденти

В изследването взимат участие 140 български актьори, сред които 83 жени (59,3%), 57 мъже (40,7%), средна възраст 34,62 години. Професионалните актьори са 67,1% от извадката (94 участници), а студентите по актьорско майсторство са 32,9% (46 участници). Стажът на участниците варира между 1 и 58 години (средно 15 години). Контролната група се състои от 315 души: 195 жени (61,9%), 118 мъже (37,5%), средна възраст 36,88 години. Работещите са 87,9% (277 участници), студентите – 6% (19 участници), а тези, които нито учат, нито работят – 5% (16 участници). Двете извадки са близки по процентно разпределение между половете и по средна възраст. По-голямата част от участниците в контролната група – 93,7% са с висше образование, а 5,8% - със средно. Имайки предвид презумпцията, че професионалните актьори са със завършено висше образование, а студентите по актьорско майсторство – са със завършено средно и в момента учат висше, може да се каже, че двете изследвани извадки са близки и по отношение на своето образование.

Метод

Първо са проверени факторните структури на инструментите, за които не са намерени български адаптации, както и на съставените за целите на настоящето изследване посредством провеждането на серии експлораторни и конфирматорни факторни анализи.

Обособени са съответните скали и прилежащите им подскали и тяхната вътрешна консистентност е проверена чрез коефициента за надеждност α на Кронбах. След установяване на добри и приемливи психометрични характеристики скалите са използвани за проверка на издигнатите допускания.

С цел проверка на хипотезата за наличие на значими различия в средните стойности по зависимите променливи в групата на актьорите и в контролната група са проведени Т-тестове за независими извадки (Independent-Samples T-test).

Взаимовръзките между променливите в двете групи са проверени със серия линейни корелационни анализи посредством коефициента на Пиърсън.

Проверени са предикторите на рисковото поведение и удовлетвореността от живота в двете групи, както и предикторите на успеха в актьорската професия в групата на актьорите посредством регресионни анализи. Те са проведени с метода на включване (Enter) поради това, че той е приеман като най-подходящия за проверка на хипотези за предиктивност. Независимите променливи са въвеждани на малки, смислово обособени групи, за да се избегне включването на прекалено много променливи, което е нежелателно (Field, 2009), като са подбрани тези променливи, които теоретично биха могли да имат предиктивна стойност за изследваните зависими променливи. В описанието на резултатите е взет предвид коригираният коефициент на детерминация (R^2 Adjusted), (Ганева, 2006).

С цел установяването на оптимални обяснителни модели на различните променливи в двете групи са проведени множествени регресионни анализи с предиктори тези скали от отделните инструменти, демонстрирали статистически значима обяснителна стойност. Променливите без статистическа значимост в така проведените анализи биват изваждани една по една, започвайки с тези с най-ниска статистическа значимост, достигайки до модел, в който всички предиктори да са статистически значими.

В провеждането на съдържателния анализ на отворените въпроси е използван индуктивен подход, като на базата на отговорите на изследваните лица са изведени кодове, които, от своя страна, са групирани в смислови категории. Тенденциите в извадката са проследени посредством изчисляване на това колко пъти даден смислов код се среща в отговорите (MacQueen, McLellan, Kay & Milstein, 1998). Съдържателните анализи са проведени с помощта на програмата ATLAS.ti (v.9).

РЕЗУЛТАТИ

Психометрични характеристики на скалите

Въпросник за оценка на „Големите пет“ личностни черти (Mini-IPIP)

Вътрешната консистентност и на петте скали от въпросника за оценка на „Големите пет“ (Mini-IPIP) в контролната група е добра (α на Кронбах между 0,73 за „Интелект/Въображение“ и 0,77 за „Екстраверсия“). В групата на актьорите α на Кронбах варира между 0,56 за „Интелект/Въображение“ и 0,78 за „Невротизъм“ и „Сътрудничество“. Стойността на коефициента α на Кронбах при всички скали е над 0,50, която, имайки предвид малкия брой айтеми, от които са съставени те (четири), е приемлива (Ганева, 2016), (Таблица №1).

Таблица №1 Описателна статистика за скалите от въпросника за оценка на „Големите пет“ (Mini-IPIP) в групата на актьорите (А) и в контролната група (КГ): име на скалата, брой айтеми, минимум, максимум, средна стойност (\bar{X}), стандартно отклонение (SD), коефициент α на Кронбах в настоящето изследване.

Скала	Брой айтеми	Минимум		Максимум		\bar{X}		SD		α	
		А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ
Екстраверсия	4	4	4	20	20	12,74	12,04	3,24	3,76	0,63	0,77
Сътрудничество	4	9	5	20	20	17,09	16,37	2,38	2,77	0,78	0,74
Съзнателност	4	4	4	20	20	13,71	13,96	4,04	3,73	0,62	0,74
Невротизъм	4	4	4	20	20	12,89	11,65	3,81	3,57	0,78	0,74
Интелект/ Въображение	4	9	5	20	20	16,70	16,14	2,47	3,16	0,56	0,73

„Петфакторен въпросник за нарцисизма“ – кратка форма („Five Factor Narcissism Inventory“ -FFNI-short)

Както в контролната, така и в групата на актьорите коефициентите α на Кронбах в повечето от десетте използвани скали от „Петфакторния въпросник за нарцисизма“ са показателни за добра вътрешна консистентност (около и над 0,70). Изключение и в двете групи прави стойността на α за скала „Арогантност“ ($\alpha=0,52$ в актьорската група и $\alpha=0,55$ в контролната), която, макар и по-ниска, е приемлива с оглед на броя айтеми в скалата. В групата на актьорите скалата „Реактивен гняв“ е с $\alpha=0,61$, което също е приемлива стойност (Ганева, 2016), (Таблица №2).

Таблица №2 Описателна статистика за скалата „Петфакторен въпросник за нарцисизма“ – кратка форма в групата на актьорите (А) и в контролната група (КГ): име на скалата, брой айтеми, минимум, максимум, средна стойност (\bar{X}), стандартно отклонение (SD), коефициент α на Кронбах в настоящето изследване.

Скала	Брой айтеми	Мин.		Макс.		\bar{X}		SD		α	
		А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ
Потребност от признание	4	4	4	20	20	13,98	12,68	3,74	3,63	0,81	0,79
Арогантност	4	4	4	16	18	9,13	9,70	3,16	3,04	0,52	0,55
Чувство на привилегированост	4	4	4	20	20	9,46	8,76	3,74	3,56	0,73	0,77
Екхибиционизъм	4	5	5	20	20	14,60	13,10	3,45	3,38	0,74	0,74
Експлоативност	4	4	4	20	20	8,32	7,40	3,84	3,57	0,87	0,88
Липса на емпатия	4	4	4	16	20	6,69	7,45	2,49	2,94	0,71	0,75
Манипулативност	4	6	5	20	20	13,28	12,20	3,40	3,28	0,79	0,77
Потребност от възхищение	4	4	4	20	20	12,00	11,25	3,70	3,57	0,66	0,69
Реактивен гняв	4	4	4	20	20	13,06	12,57	3,07	3,47	0,61	0,70
Срам	4	4	4	20	20	13,43	14,31	3,67	3,56	0,73	0,78

Скала „Удовлетвореност от живота“ (Satisfaction With Life Scale – SWSL)

Както в контролната група, така и в групата на актьорите вътрешната консистентност на скалата „Удовлетвореност от живота“ е добра (Таблица №3).

Таблица №3 Описателна статистика за скалата „Удовлетвореност от живота“ в групата на актьорите (А) и в контролната група (КГ): име на скалата, брой айтеми, минимум, максимум, средна стойност (\bar{X}), стандартно отклонение (SD), коефициент α на Кронбах в настоящето изследване.

Скала	Брой айтеми	Мин.		Макс.		\bar{X}		SD		α	
		А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ
Удовлетвореност от живота	5	5	5	35	35	23,81	24,63	6,24	5,66	0,84	0,82

„Скала за търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ (SSS-ZKA-PQ)

В прегледа на литературата не е открита българска адаптация на „Скалата за търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ (SSS-ZKA-PQ). Поради тази причина и с цел проверка и потвърждаване на факторната структура на въпросника с твърденията от него са проведени серия експлораторни (EFA) и конфирматорни (CFA) факторни анализи. Въз основа на тях се достига до скала, съдържаща общо 28 айтема, разпределени сравнително равномерно между четирите фактора („Търсене

на преживявания“, „Търсене на тръпка и приключение“, „Дезинхибиция“, „Импулсивност“), по начин, отговарящ на теоретично предпоставения от М. Цукерман и колеги (Aluja, Kuhlman & Zuckerman, 2010). Препоръчително е да се направят допълнителни изследвания за проверка на психометричните характеристики на „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ (ZKA-PQ) и/или скалата за търсене на силни усещания от него в по-големи извадки с цел задълбочено изследване на спецификите на самия конструкт в български условия и приложимостта на методиката. За целите на настоящето изследване тя бива използвана в 28 айтемния вариант поради резултатите от експлораторния факторен анализ и добрите показатели за вътрешна консистентност.

И в двете изследвани извадки коефициентът α на Кронбах е достатъчно висок, за да се приеме, че скалите са надеждни. Впечатление прави стойността $\alpha=0,64$ в групата на актьорите за скала „Търсене на преживявания“. Тя е приемлива, имайки предвид, че скалата се състои от по-малко от 10 айтема (Ганева, 2016), (Таблица №4).

Таблица №4 Описателна статистика за „Скала за търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ в групата на актьорите (А) и в контролната група (КГ): име на фактора, брой айтеми, минимум, максимум, средна стойност (\bar{X}), стандартно отклонение (SD), коефициент α на Кронбах в настоящето изследване.

Скала	Брой айтеми	Мин.		Макс.		\bar{X}		SD		α	
		А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ
Търсене на тръпка и приключения	9	9	9	40	43	23,93	22,87	7,47	7,26	0,80	0,79
Търсене на преживявания	6	11	7	30	30	23,21	21,05	3,87	4,95	0,64	0,76
Дезинхибиция	7	11	8	35	34	22,22	20,30	5,13	5,41	0,74	0,78
Импулсивност	6	7	6	26	30	15,71	14,17	4,33	4,21	0,77	0,78
Търсене на силни усещания: Цялата скала	28	55	36	117	124	85,06	78,39	14,34	16,30	0,83	0,88

Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности (New General Self-Efficacy Scale – NGSE)

Българска адаптация на тази скала също не е намерена в прегледа на литературата. Данните от проведените експлораторен и конфирматорен факторни анализи са обещаващи и потвърждават оригиналното еднофакторно решение. Вътрешната консистентност на скалата и в двете групи е добра (Таблица №5).

Таблица №5 Описателна статистика за скалата „Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности“ в групата на актьорите (А) и в контролната група (КГ): име на скалата, брой айтеми, минимум, максимум, средна стойност (\bar{X}), стандартно отклонение (SD), коефициент α на Кронбах в настоящето изследване.

Скала	Брой айтеми	Мин.		Макс.		\bar{X}		SD		α	
		А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ
Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности	8	18	13	40	40	31,82	31,36	5,23	5,26	0,87	0,89

Скала „Склонност към рисково поведение“

Тъй като скалата е създадена за целите на настоящето изследване, с нея за проведени серия експлораторни и конфирматорни факторни анализи в търсене на възможно най-доброто решение. Стига се до съдържателно смислено двуфакторно решение с пет айтема в първия фактор (отнасящи се до индивидуалното рисково поведение – употреба на алкохол, марихуана, „твърди“ наркотици, хазартни игри, разпускане на собствените задръжки) и три айтема във втори фактор (касаещи рисковото поведение с партньор – сексуално рисково поведение и провокиране на другите да разпускат задръжките си).

В контролната група стойностите α на Кронбах по цялата скала и по двата ѝ фасета са добри. В групата на актьорите вътрешната консистентност е по-ниска, но все пак може да се счита за приемлива, имайки предвид, че броят на айтемите е под 10 (Ганева, 2016). Препоръчително е данните от подскалите да се интерпретират внимателно (Таблица №6)

Таблица №6 Описателна статистика за скалата „Склонност към рисково поведение“ в групата на актьорите (А) и в контролната група (КГ): име на фактора, брой айтеми, минимум, максимум, средна стойност (\bar{X}), стандартно отклонение (SD), коефициент α на Кронбах.

Скала	Брой айтеми	Мин.		Макс.		\bar{X}		SD		α	
		А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ	А	КГ
Индивидуално рисково поведение	5	5	5	20	24	10,00	9,38	3,50	4,01	0,53	0,72
Рисково поведение с партньор	3	3	3	15	14	6,28	5,59	2,81	2,42	0,68	0,71
Склонност към рисково поведение: Цялата скала	8	8	8	34	38	16,28	14,94	5,28	5,55	0,67	0,78

Скала „Успех в актьорската професия“

Тази скала също е съставена за целите на настоящето изследване. След проведената серия експлораторни и конфирматорни факторни анализи се достига до еднофакторно решение. Имайки предвид големите разлики в средните стойности и стандартните отклонения, се разглежда коефициентът α на Кронбах на базата на стандартизирани айтеми (Ганева, 2016), който свидетелства за добра вътрешна консистентност (Таблица №7).

Таблица №7 Описателна статистика за скалата „Успех в актьорската професия“ в групата на актьорите: име на скалата, брой айтеми, минимум, максимум, средна стойност (\bar{X}), стандартно отклонение (SD), коефициент α на Кронбах.

Скала	Брой айтеми	Мин.	Макс.	\bar{X}	SD	α
Успех в актьорската професия	8	0,67	14,31	3,74	2,47	0,86

Важни резултати от проведените анализи

Сравнение на нивата на изследваните конструктори в групата на актьорите и в общата извадка

Получените резултати потвърждават общата хипотеза, че ще бъдат отчетени значими различия в нивата на измерваните конструктори между двете групи. По-голямата част и от производните и специфични хипотези се потвърждават.

Сравнение между актьорите и контролната група по „Големите пет“ личностни характеристики

В групата на актьорите са налични статистически значими по-високи нива на интелект/въображение, невротизъм, сътрудничество и екстраверсия. Не са отчетени разлики по съзнателност (Таблица №8).

Таблица №8 Различия между контролната и актьорската група по „Големите пет“ личностни характеристики

Скала	Средна стойност	Стандартно отклонение	T стойност (степени на свобода – df)	Статистическа значимост (Sig. 2-tailed)
Екстраверсия Актьори Контролна група	12,74 12,03	3,24 3,76	2,03 (308)	0,043
Сътрудничество Актьори Контролна група	17,09 16,37	2,38 2,76	2,66(448)	0,008
Съзнателност Актьори Контролна група	13,71 13,97	4,04 3,74	-0,65(446)	0,515
Невротизъм Актьори Контролна група	12,89 11,66	3,81 3,58	3,31(443)	0,001
Интелект/ Въображение Актьори Контролна група	16,70 16,13	2,47 3,17	2,06(339)	0,040

Сравнение между актьорите и контролната група по отношение на нарцисичните характеристики

Статистически значими по-високи нива се наблюдават по пет от изследваните аспекти на нарцисизма сред актьорите: потребност от признание, ексхибиционизъм, експлоатативност, манипулативност, потребност от възхищение. По два – липса на емпатия и срам, при актьорите се отчитат по-ниски нива, отколкото в контролната група, а по арогантност, привилегированост и реактивен гняв не са налични статистически значими разлики (Таблица №9).

Таблица №9 Различия между контролната и актьорската група по отношение на нарцисичните характеристики

Скала	Средна стойност	Стандартно отклонение	T стойност (степени на свобода – df)	Статистическа значимост (Sig. 2-tailed)
Потребност от признание Актьори Контролна група	13,98 12,69	3,74 3,64	3,43(444)	0,001
Арогантност Актьори Контролна група	9,13 9,69	3,16 3,05	-1,79(444)	0,074
Чувство на привилегированост Актьори Контролна група	9,46 8,77	3,74 3,56	1,86(446)	0,063

Скала	Средна стойност	Стандартно отклонение	T стойност (степени на свобода – df)	Статистическа значимост (Sig. 2-tailed)
Екхибиционизъм				
<i>Актьори</i>	14,61	3,45	4,32(443)	0,000
<i>Контролна група</i>	13,10	3,38		
Експлоативност				
<i>Актьори</i>	8,32	3,84	2,58(446)	0,010
<i>Контролна група</i>	7,37	3,52		
Липса на емпатия				
<i>Актьори</i>	6,69	2,49	-2,84(307)	0,005
<i>Контролна група</i>	7,45	2,93		
Манипулативност				
<i>Актьори</i>	13,78	3,40	3,20(445)	0,001
<i>Контролна група</i>	12,20	3,28		
Потребност от възхищение				
<i>Актьори</i>	12,00	3,70	2,04(442)	0,042
<i>Контролна група</i>	11,25	3,58		
Реактивен гняв				
<i>Актьори</i>	13,06	3,07	1,41(445)	0,158
<i>Контролна група</i>	12,58	3,47		
Срам				
<i>Актьори</i>	13,43	3,67	-2,46(446)	0,014
<i>Контролна група</i>	14,33	3,55		

Сравнение между актьорите и контролната група по отношение на склонността за търсене на силни усещания

Отчетени са статистически значими по-високи нива на общата склонност към търсене на силни усещания сред актьорите, както и по отношение на търсенето на преживявания, дезинхибицията и импулсивността. Двете изследвани групи не се различават по склонността си за търсене на тръпка и приключения. (Таблица №10).

Таблица №10 Различия между контролната и актьорската група по отношение на склонността за търсене на силни усещания

Скала	Средна стойност	Стандартно отклонение	T стойност (степени на свобода – df)	Статистическа значимост (Sig. 2-tailed)
Търсене на тръпка и приключения				
<i>Актьори</i>	23,93	7,47	1,40(442)	0,161
<i>Контролна група</i>	22,87	7,28		
Търсене на преживявания				
<i>Актьори</i>	23,21	3,87	4,51(336)	0,000
<i>Контролна група</i>	21,07	4,96		
Дезинхибиция				
<i>Актьори</i>	22,22	5,13	3,45(440)	0,001
<i>Контролна група</i>	20,33	5,42		
Импулсивност				
<i>Актьори</i>	15,71	4,33	3,52(445)	0,000
<i>Контролна група</i>	14,18	4,22		

Скала	Средна стойност	Стандартно отклонение	T стойност (степени на свобода – df)	Статистическа значимост (Sig. 2-tailed)
Търсене на силни усещания:				
Общ бал	85,06	14,34	4,08(431)	0,000
<i>Актьори</i>		16,32		
<i>Контролна група</i>	78,41			

Сравнение между актьорите и контролната група по отношение на преживяното негативно отношение в професията

Данните сочат за по-често преживяване на негативно отношение в професията в групата на актьорите (Таблица №12).

Таблица №12 Различия между контролната и актьорската група по отношение на преживяното негативно отношение в професията

Скала	Средна стойност	Стандартно отклонение	T стойност (степени на свобода – df)	Статистическа значимост (Sig. 2-tailed)
Преживяно негативно отношение в професията				
Актьори	2,68	1,16	3,20(441)	0,001
<i>Контролна група</i>	2,31	1,12		

Сравнение между актьорите и контролната група по отношение на склонността към рисково поведение

Сред актьорите се наблюдава статистически значима по-висока обща склонност към рисково поведение, както и по-висока склонност към предприемане на рисково поведение с партньор. По отношение на склонността към индивидуално рисково поведение отчетените разлики между двете групи не са статистически значими (Таблица №11).

Таблица №11 Различия между контролната и актьорската група по отношение на склонността към рисково поведение

Скала	Средна стойност	Стандартно отклонение	T стойност (степени на свобода – df)	Статистическа значимост (Sig. 2-tailed)
Склонност към рисково поведение:				
Общ бал	16,28	5,28	2,40(441)	0,017
<i>Актьори</i>	14,92	5,57		
<i>Контролна група</i>				
Индивидуално рисково поведение				
<i>Актьори</i>	10,00	3,50	1,56(442)	0,120
<i>Контролна група</i>	9,38	4,02		
Рисково поведение с партньор				
<i>Актьори</i>	6,28	2,81	2,67(445)	0,008
<i>Контролна група</i>	5,58	2,42		

Сравнение между актьорите и контролната група по отношение на общата увереност в собствените възможности и удовлетвореността от живота

Не са отчетени статистически значими разлики в средните оценки на актьорите и контролната група по удовлетвореността от живота и по общата увереност в собствените възможности (Таблица №13).

Таблица №13 Различия между контролната и актьорската група по отношение на удовлетвореността от живота и общата увереност в собствените възможности

Скала	Средна стойност	Стандартно отклонение	T стойност (степени на свобода – df)	Статистическа значимост (Sig. 2-tailed)
Удовлетвореност от живота Актьори Контролна група	23,81 24,62	6,24 5,65	-1,36(448)	0,175
Обща увереност в собствените възможности Актьори Контролна група	31,82 31,41	5,23 5,25	0,77 (441)	0,439

Връзки между изследваните променливи в двете групи

Общата хипотеза, че ще се отчетат разлики във взаимовръзките между изследваните конструкции в групата на актьорите и в общата извадка се потвърждава.

Установена е позитивна връзка между преживяното негативно отношение в професията и невротизма в двете групи, липсва връзка с рисковото поведение. В актьорската група, но не и в контролната, се отчитат връзки между преживяното негативно отношение в професията и четири от аспектите на нарцисизма: привилегированост, манипулативност, потребност от възхищение, реактивен гняв, като връзката с реактивния гняв е най-силна (Таблица №14).

Таблица №14 Взаимовръзка на преживяното негативно отношение в професията с невротизма, нарцисизма и склонността към рисковото поведение в контролната група (КГ) и в групата на актьорите (А).

Корелации между скали	Преживяно негативно отношение в професията	
	КГ	А
Невротизъм	0,14*	0,34**
Потребност от признание	0,002	0,04
Арогантност	0,005	0,12
Привилегированост	0,07	0,20*
Екхибиционизъм	-0,07	0,12

Корелации между скали	Преживяно негативно отношение в професията	
	КГ	А
Експлоативност	0,000	0,05
Липса на емпатия	-0,04	-0,02
Манипулативност	0,07	0,17*
Потребност от възхищение	0,10	0,19*
Реактивен гняв	-0,02	0,31**
Срам	0,05	0,09
Склонност към рисково поведение	-0,04	0,08
Индивидуално рисково поведение	-0,08	0,04
Рисково поведение с партньор	0,03	0,10

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Забелязва се, че в групата на актьорите търсенето на силни усещания и неговите фасети корелират с по-малко променливи, отколкото в контролната група.

В дисертационния труд корелациите между останалите изследвани променливи в двете групи са представени подробно.

Предиктори на рисковото поведение и удовлетвореността от живота в двете изследвани групи

В контролната група от „Големите пет“ черти статистически значима предиктивност за рисковото поведение имат по-високите нива на екстраверсия и по-ниските на съзнателност, а комбинацията от тези характеристики обяснява 13,2% от вариацията на рисковото поведение ($R^2=0,132$). Сред актьорите единствено екстраверсията има статистически значим ефект, като тя обяснява 16,1% ($R^2=0,161$) от вариациите в рисковото поведение.

Заедно шестте нарцисични черти, имащи статистическа значим ефект върху рисковото поведение в контролната група: екхибиционизъм, експлоативност, срам (с обратен ефект), потребност от възхищение и реактивен гняв, обясняват 23,3% от нея ($R^2=0,233$). В групата на актьорите три от аспектите на нарцисизма: екхибиционизъм, експлоативност, срам (с обратен ефект) имат значим ефект върху измененията в рисковото поведение, като те заедно обясняват 17,6% от тях ($R^2=0,176$).

Търсенето на силни усещания е позитивен предиктор на рисковото поведение и в двете групи. Основна важност има компонентът дезинхибиция. В контролната група обяснителната способност на търсенето на силни усещания за рисковото поведение е по-висока (общият бал по скалата обяснява 26,9% от вариациите на рисковото поведение:

$R^2=0,269$, в актьорската група процентът е 16,6%: $R^2=0,166$; комбинацията от дезинхибиция и търсене на тръпка и приключения в контролната група обяснява 35,7% от вариацията на рисковото поведение: $R^2=0,357$, а в актьорската група – 22,8%: $R^2=0,228$).

Общата увереност в собствените възможности няма статистически значимо въздействие върху рисковото поведение.

Статистически значимите предиктори на склонността към рисковото поведение са представени графично във Фигура №2.

Фигура №2 Предиктори на рисковото поведение със статистическа значимост в групата на актьорите (ляво) и в контролната група (дясно). За всеки от предикторите в скоби е посочен коефициент на регресия (β), посочен е и коригираният коефициент на детерминация (R^2) за всяка група променливи. „Търс. силни усещания“ = „Търсене на силни усещания“; „Удовлетв.от живота“ = „Удовлетвореност от живота“; „Тръпка и приключения“ = „Търсене на тръпка и приключения“.

Предиктори на рисковото поведение и удовлетвореността от живота в двете изследвани групи

Не се отчита статистически значима предиктивност на търсенето на силни усещания за удовлетвореността от живота в нито една от групите.

Невротизмът оказва негативен ефект, а екстраверсията – позитивен, и в двете групи. В групата на актьорите тези личностни характеристики заедно обясняват 18,5% от измененията на удовлетвореността от живота ($R^2=0,185$). В контролната група

съзнателността също влияе върху удовлетвореността от живота, а трите черти обясняват 8,7% от вариациите ѝ ($R^2=0,087$).

В контролната група от нарцистичните характеристики статистически значимо влияние върху удовлетвореността от живота има единствено потребността от възхищение (с обратен ефект), като обяснява 11,8% от вариацията ѝ ($R^2=0,118$). В групата на актьорите резултатите са съществено различни, като два от аспектите на грандиозния нарцисизъм допринасят позитивно за удовлетвореността от живота: потребност от признание и манипулативност, а два от аспектите на уязвимия нарцисизъм – негативно: потребност от възхищение и реактивен гняв, а нарцистичните характеристики обясняват 21,2% от вариацията на удовлетвореността от живота ($R^2=0,212$).

Преживяното негативно отношение в професията се отразява негативно на удовлетвореността от живота и в двете групи. Макар и обяснителната му стойност да е малка (2% в контролната група: $R^2=0,020$ и 4,9% в тази на актьорите: $R^2=0,049$), тя е значима.

Общата увереност в собствените възможности допринася за удовлетвореността от живота, като това влияние е по-силно в групата на актьорите (обяснява 16,4% от вариациите: $R^2=0,164$), отколкото е в контролната (обяснява 4% от вариациите: $R^2=0,040$).

Успехът в актьорската професия има предиктивна стойност за удовлетвореността от живота сред актьорите, като обяснява 4,1% ($R^2=0,041$) от вариацията ѝ.

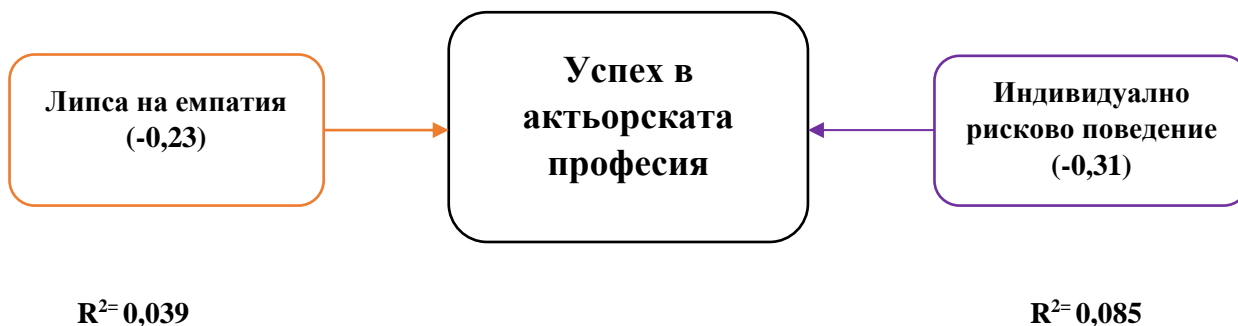
Предикторите на удовлетвореността от живота със статистическа значимост за двете групи са представени графично във Фигура №3.

Фигура №3 Предиктори на удовлетвореността от живота със статистическа значимост в групата на актьорите (ляво) и в контролната група (дясно). За всеки от предикторите в скоби е посочен коефициент на регресия (β), посочен е и коригираният коефициент на детерминация (R^2) за всяка група променливи. „Негат. отношение в професията“ = „Преживяно негативно отношение в професията“; „Увереност в собствените възможности“ = „Обща увереност в собствените възможности“.

Предиктори на успеха в актьорската професия

Липсата на емпатия и индивидуалното рисково поведение са негативни предиктори на успеха в актьорската професия и обясняват съответно 3,9% ($R^2=0,039$) и 8,5% ($R^2=0,085$) от вариациите му. Другите променливи нямат статистически значим ефект върху актьорския успех (Фигура №4).

Фигура №4 Предиктори на успеха в актьорската професия. За всеки от предикторите в скоби е посочен коефициент на регресия (β), посочен е и коригираният коефициент на детерминация (R^2).

Данните от множествените регресионни анализи само с описаните значими предиктори на изследваните променливи в двете групи са представени подробно в дисертационния труд.

Съдържателен анализ на отворените въпроси относно нагласите към професията сред българските актьори

„Моята дефиниция за успех в актьорската професия е...“

На база анализа на отговорите на актьорите се обособяват следните 12 смислови категории, подредени по значимост: „Процес“, „Стойност на проектите“, „Удовлетвореност“, „Личностни качества“, „Въздействие върху публиката“, „Заетост“, „Професионализъм“, „Достатъчно/добро заплащане“, „Признание“, „Късмет“, „Колегите“, „Други“.

Въз основа получените отговори относно личната дефиниция на успеха в актьорската професия, както и на проведеня регресионен анализ, би могло да се изведе следното определение: „Успехът в актьорската професия е свързан с полагането на усилия процес – на развитие на собствената личност и емоционалност, на развитие на професионални качества. Успешните актьори участват предимно в смислени и качествени проекти, които са им интересни. Те изпитват удовлетвореност от работата си и успяват да провокират публиката да се вълнува и да се замисля. Успехът в актьорската професия може да се свърже и с някои личностни качества като например честност, умение за саморефлексия и самоувереност. Успешният актьор е добър и търсен професионалист, с богат репертоар, който работи в сплотени и качествени екипи, получава признание за работата си и успява да се издържа от нея. Липсата на емпатия и склонността към предприемане на рискови поведения като употреба на психоактивни вещества, участие в хазартни игри оказват негативно влияние върху възможността за постигане на успех в професията сред актьорите.“

„Според мен трудностите, свързани с актьорската професия, са...“

На базата на отговорите участниците в групата на актьорите са изведени 6 смислови категории, подредени по значимост: „Средови фактори“ (физически предизвикателства, проблематични взаимоотношения, конкуренция, ниски възможности за намиране на работа, развитие и др.); „Вътрешни фактори“ (личностни – ниска самооценка, трудност в

запазването на индивидуалност, в преодоляване на егото, свързани с личния живот – справяне с проблеми в него или съхраняването му, свързани с преживяването на напрежение и стрес, свързани с професионални умения, дисциплина, мотивация, устойчивост и др.); „Финансови фактори“; „Несправедливост“ (например системното предпочитане на познати лица, на „връзкари“ и др.); „Незаинтересованост“ към актьорите и тяхната дейност.

ДИСКУСИЯ

Данните от настоящето проучване потвърждават основното допускане за наличие на значими различия между двете изследвани групи, като такива се отчитат по повечето от променливите. Както беше предположено, се установяват и някои отличителни особености на връзките между променливите, което разкрива определени специфични процеси сред актьорите. Откритите се в резултатите тенденции могат да бъдат свързани както с дадени рискове, така и могат да бъдат разглеждани през перспективата на ресурсите.

И двата основни обучителни похвати в актьорското обучение: техниките „отвътрян навън“ и „отвън-навътре“, посредством различни механизми, биха могли да провокират у актьорите негативни състояния и уязвимост (свойствени за невротизма). По-високите нива на личностната характеристика невротизъм освен с повишен риск от развиване на психиатрична симптоматика (например разстройства от тревожно-депресивния регистър) се свързва и с използването на неефективни начини за справяне с негативните преживявания (McCrae & John, 1992), както и със занижена удовлетвореност от живота (DeNeve & Cooper, 1998), което сочат данните и от настоящето изследване. От друга страна, високата чувствителност би могла да се мисли като подпомагаща креативността на артистите (Feist, 1998).

По-изявената отвореност към нов опит повишава способността за креативно решаване на проблеми и е неизменна част от артистичната същност (Nettle, 2006). Идеята за отвореността към нов опит като фундаментално важна в професионалното развитие на актьора присъства и в заложеното в теорията на актьорското майсторство, независимо от школата. Данните от настоящето изследване сочат, че отвореността към нов опит е свързана и с общата увереност в собствените възможности. Според резултатите въпреки високата

значимост на отвореността към нов опит за креативните личности тя не допринася за това актьорите да бъдат по-удовлетворени от живота си.

По-високата склонност за сътрудничество би могла да доведе до преживяване на удовлетвореност от социалнополезната дейност, от получената позитивна оценка и признание от страна на обществото, но едновременно с това крие потенциал за възпрепятстване на здравословното самоотстояване и автономност (Николов, Тенева, Лобошка, Гудева и Проданова, 2002).

Актьорската професия е свързана с комуникация и работа с много хора (екип, работещ в продукцията, публика, представители на медиите), а общуването обогатява преживелищния репертоар на актьора и запасите на емоционалната му памет, което му помага при влизане в сценичен образ (Станиславски, 1938/1945). В този смисъл по-изявената екстраверсия би могла да бъде важен ресурс за актьорите. Данните от настоящето изследване сочат, че екстраверсията допринася за преживяването на удовлетвореност от живота сред актьорите и може да бъде свързана с чувството за възнаграждение от полученото обществено внимание (Nettle, 2006). Тя обаче също така се свързва и с по-изявената склонност към предприемане на рискови поведения, каквито данни се отчитат и в други изследвания (Fairbairn et al., 2015). В настоящето проучване екстраверсията допринася в по-голяма степен за обяснението на рисковото поведение в групата на актьорите, отколкото в контролната. Възможно е по-силният стремеж за принадлежност към професионалната общност да води до по-изявена склонност за въвличане в поведения, които се възприемат като желани или свойствени за групата.

По-изявеният нарцисизъм сред актьорите (особено по някои негови аспекти) увеличава склонността към въвличане в рискови поведения, което би могло да доведе до дългосрочни негативни последици за здравето и за функционирането (Hill, 2016; Welker, Simons & Simons, 2018). По-високият нарцисизъм възпрепятства създаването на дълготрайни и дълбоки взаимоотношения (Carter, Campbell & Muncer, 2014; Jonason & Kavanagh, 2010; Campbell & Foster, 2002; Boyd, 1968). В актьорската група преживяното негативно отношение в професията, макар и слабо, е свързано с четири от аспектите на нарцисизма, докато в сравнителната група не са установени никакви статистически значими връзки. Възможно е проявата на тези нарцисични характеристики от страна на актьорите да провокира у другите в професионалната общност неприятни преживявания, например да се

чувстват незачетени, използвани, контролирани, а от там и те да проявяват негативно поведение спрямо притежаващите тези особености. Също така нарцисизмът би могъл да служи и като защитна реакция на преживяването на негативно третиране и свързаните с това емоции (Schwartz-Salant, 1982; Mitchell, 1986; Bowins, 2010). Установена е и негативна връзка между нарцистичната липса на емпатия и успеха в актьорската професия.

Според данните от настоящето изследване нарцистичните потребности от признание и манипулативност повишават удовлетвореността от живота сред актьорите (но не и в контролната група). Вероятно е за представителите на професията, които нямат толкова силна необходимост за големи постижения, високите изисквания, пред които ги изправя професията, да намалят удовлетвореността им от живота. В този смисъл необходимостта от признание може да се мисли и като служеща за защита пред неудовлетвореността характеристика. Манипулативността е черта, която би могла да се разглежда и като носеща определени ползи на представителите на актьорската професия – чието естество в известен смисъл е свързано с насочването на преживяванията и мнението на публиката и общността в желана насока. От друга страна, манипулирането на околните би могло в някои случаи да помогне и в намирането на възможности за участие в проекти в тази така конкурентна среда.

Особено впечатление прави, че връзката на манипулативността и импулсивността в контролната група е слаба и позитивна, а в актьорската е слаба и негативна. Това би могло да означава, че склонността към манипулиране на другите в актьорската група по-скоро е свързано с повече обмисляне, отколкото в общата популация, където има вероятност то да възниква по-импулсивно. Все пак връзките са твърде слаби, за да се правят категорични заключения на тяхна база.

По-високата склонност за търсене на силни усещания дава възможност на актьорите да набавят разнообразни впечатления, да обогатяват своя преживелищен и емоционален репертоар. Забелязва се, че в групата на актьорите търсенето на силни усещания и неговите фасети като цяло корелират с по-малко променливи, отколкото в контролната група, което би могло да бъде свързано с това, че тази личностна характеристика е особеност на представителите на актьорската гилдия, която се влияе в по-малка степен от други психологични явления. В този смисъл би могло да се допусне, че търсенето на силни усещания е важна специфика на привлечените от актьорската професия. Едновременно с това обаче тази вътрешноприсъща изявена тенденция за търсене на силни усещания сред

актьорите предпоставя и по-висока вероятност за въвличане в рискови поведения (Zuckerman, 2007), което проличава и в данните от настоящето изследване.

Общата увереност в собствените възможности не е със значимо по-високи нива сред актьорите, но допринася в по-голяма степен за обяснението на удовлетвореността от живота в тяхната групата, отколкото в контролната. Тези данни могат да бъдат обвързани със становището на А. Бандура, че по-високата увереност в собствените възможности помага на хората на изкуството да успяват да се справят с характерното за артистичния свят често отхвърляне, критика и несигурност (Bandura, 1994).

По-честото преживяване на негативно отношение в професията в известна степен влияе отрицателно върху удовлетвореността от живота (Vartia, 2001) и може да се свърже двупосочно с някои аспекти на нарцисизма, както свидетелстват настоящите данни. Според някои изследвания преживяването на негативни емоции и фрустрация, социалното отхвърляне и критикуване биха могли да имат позитивно влияние върху креативността (Akinola & Mendes, 2008; Simonton, 2000; Севостьянов, 2007). В настоящето изследване обаче не са отчетени значими връзки между негативното отношение в професията и успеха в нея. Така се очертава и рискът от (вероятно безплодното) критикуване от страна на преподаватели и режисьори в стремежа им да провокират реализиране на креативния потенциал на актьорите.

От всички изследвани променливи едва две демонстрират статистически значимо влияние върху успеха в актьорската професия и обясняват малък процент от вариациите му. Тези данни затвърждават идеята, че той е трудно дефинируем конструкт и че е проблематично да се разбере с какво е свързан, но все пак хвърлят известна светлина върху този сложен феномен. На тяхна база би могло да се изведе разсъждението, че въвличането в криещи потенциален риск от зависимости дейности (употреба на психоактивни вещества, участие в хазартни игри), както и неспособността за емпатиране възпрепятстват успеха.

Едновременното присъствие на сведения относно по-изявеното наличие на емоционални и поведенчески трудности сред актьорите и позитивни ефекти на актьорската игра (върху емоционалната саморегулация, общуването, справянето с поведенчески проблеми, разбирането на себе си и другите, сублимирането на инстинктите, изразяването по социално приемлив начин на негативните емоции) отново свидетелства за сложността и многопластовостта на психологическите феномени, свързани с актьорската дейност

(Schellenberg, 2004; Nettle, 2006; Garnick et al., 2009; Goldstein & Winner, 2012; Goldstein, 2015; Hankir, Kirkcaldy, Carrick, Sadiq & Zaman, 2017; Фройд, 1936/2000 Morais & Guimarães, 2015). Едно от обясненията за наличието на това (на пръв поглед) противоречие би могло да се търси в наблюдението, че благотворният ефект на актьорската игра е отчетен предимно като следствие от дейности, които не са професионални – курсове, школи, групи, занимания в свободното време (Garnick et al., 2009; Schellenberg, 2004; Goldstein & Winner, 2012; Goldstein, 2015; Ivcevic, 2007; Lane, 1960).

Така възниква въпросът дали публичността и другите, свързани с актьорската професия предизвикателства, не са това, което възпрепятстват разгръщането на позитивните ефекти на актьорската игра. Очертаното противоречие може да бъде обвързано и със съществуването на двойственост на управлението на собствените емоции – успешно по време на актьорска игра и неуспешно в личния живот (Orzechowicz, 2008) или – успешно по отношение на външната изява и неуспешно по отношение на вътрешните преживявания. Може да се мисли и в посока на това, че всъщност актьорската дейност оказва своя терапевтичен ефект върху практикуващите я, като предотвратява възникването на по-сериозни и задълбочени психични и емоционални смущения.

Наличието на по-високи нива на невротизъм, определени аспекти от нарцисизма, склонността към рисково поведение сред изследваните български актьори, както и споделените от тях емоционални, личностни и взаимоотношенчески трудности, свързани с професията, свидетелстват за това, че актьорите имат потребност от допълнително средства за справяне с негативните преживявания.

Обществената нагласа като цяло не е ориентирана към загриженост към психичното здраве на актьорите, а и научните изследвания относно особеностите на тази група са по-скоро оскъдни. Могат да се търсят различни обяснения за това, сред които включително и по-изявените нарцистични черти сред представителите на актьорската професия, които биха могли да провокират у околните по-ниски нива на загриженост. Друго възможно обяснение е необходимостта от поддържане на определен образ за актьора, включващ в себе си и едно усещане за енигматичност, противоречивост, даващо възможност за проециране на различни представи върху него. Самите актьори са по-малко склонни да потърсят подкрепа (Robb, Due, Venning, 2018) – било то поради стремежа да се придържат към определен имидж или поради други причини.

На базата на прегледа на литературата и на изведените от настоящето изследване данни и свързаните с тях разсъждения може да се изведе необходимостта за промотиране на психичното здраве сред актьорите, както и потребността от достъпна за актьорите психологическа подкрепа. Възможност за получаване на подобна професионална подкрепа понастоящем не е известно да съществува в повечето театри, институции за обучение в актьорско майсторство и продукции в България.

М. Сетън предлага идеята за разработване на практики, подкрепящи подготовка на влизането и излизането от образ по начин, позволяващ той да бъде психологически интегриран от актьора, без това да доведе до негативни емоционално-поведенчески последици и без да бъде застрашена креативността (Seton, 2008).

Както дейността, така и характеристиките на артистичната личност дават поле за сублимация, която се възприема като един от най-зрелите защитни механизми, представляващ изместването на целта на инстинкта в съответствие с по-висши социални ценности (Фройд, 1936/2000). Сякаш обаче актьорите имат нужда от подкрепа, за да могат да реализират този потенциал.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Личността и особеностите на актьорите предизвикват силен интерес в общността. Това вероятно, от една страна, се дължи на тяхната разпознаваемост, а от друга – на възприемането им като по-различни, по-интригуващи, а професията им – като вълнуваща, бляскава, привлекателна и едновременно с това сложна, предизвикателна и изпълнена с разнообразни рискове. На този фон научните изследвания, фокусиращи се върху психологическите характеристики на представителите на актьорската професия, са по-скоро оскъдни.

Актьорското обучение и професия включват в себе си разнообразни специфики, които поставят множество изследователски въпроси относно психологическите особености на хората, които избират този път, техните нагласи към живота и професията, техните потребности.

В настоящето изследване участие взимат 140 български актьори и 315 представители на контролната група, като участниците в двете групи са близки по демографски характеристики, което повишава тяхната съпоставимост.

Потвърждават се основните хипотези, според които ще се отчетат значими различия в между двете групи по отношение на изявата на изследваните конструкти, ще се отчетат някои разлики във взаимовръзките между изследваните конструкти в двете групи и ще се установи връзка между някои от изследваните конструкти и успеха в актьорската професия. Половината от издигнатите по-конкретни хипотези се потвърждават.

Отчетените средни оценки по скалите, измерващи изследваните конструкти, не отиват в екстремности. Установяването на някои различия във взаимовръзките между изследваните променливи в двете групи на свой ред затвърждава идеята за наличие както на количествени, така и на качествени разлики в проявата и динамиката на определени психологически характеристики сред актьорите.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В теоретичния обзор е направен систематизиран преглед на съществуващите изследвания върху различни психологични феномени сред артистите, и в частност актьорите, като в хода на изложението те са обвързани с характеристиките на професията и обучителните подходи в актьорското майсторство.

Настоящото е първото психологическо емпирично изследване сред български актьори след проведените от М. Вълва през 80-те и 90-те години. За първи път в извадка от български актьори е направено проучване върху повечето от изследваните конструкти и с използваните скали. За първи път в проучване сред актьори са използвани методите: „Петфакторен въпросник за нарцисизма“ (FFNI) „Скала за търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ (SSS-ZKA-PQ), „Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности“ (NGES). Тези инструменти са съвременни методи за изследване на целевите променливи и в различни изследвания показват добри психометрични характеристики.

Направените факторни анализи и анализи за проверка на вътрешната консистентност спрямо коефициента алфа на Корнбах на неизползваните досега в български контекст инструменти („Скала за търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на

Цукерман, Кулман и Алуя“, „Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности“) допринасят за установяването на определени културни специфики и дават основата за разработване на приложими за български условия варианти на тези методики. Особено обещаващи са получените данни за психометричните характеристики на „Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности“.

Изработените за целите на настоящето изследване скали „Склонност към рисково поведение“ и „Успех в актьорската професия“ също имат обещаващи психометрични характеристики и могат да послужат за добра основа на допълнителни проучвания с цел утвърждаване на масовата приложимост на тези методики. Разработен е и едноайтемен метод за изследване на преживяното негативно отношение в професията.

Съчетаването на количествени и качествени методи дава възможност да се придобие по-детайлна представа за субективното смислообразуване сред актьорите. На базата на данните от проучването е изведена дефиниция за успех в актьорската професия и са очертани основните групи фактори, свързвани с трудностите в нея, през призмата на самите практикуващи я.

Изведен е личностен профил и профил на психологичното функциониране на практикуващите актьорската професия, характеризираща се с отличителни психологични специфики и изисквания.

Установени са значими психологични детерминанти на склонността към рисково поведение, удовлетвореността от живота и успеха в професията при актьорите. Установени са значими психологични детерминанти на склонността към рисково поведение и удовлетвореността от живота в извадка от общата популация.

Получените данни допринасят за изучаването и разбирането на една специфична, но недобре изследвана в психологически план група, каквато е тази на представителите на актьорската професия. Направените анализи на резултатите очертават потребността от осигуряване на достъп на актьорите до средства за адаптивно справяне с трудностите, произтичащи от професията, и свързаните с тях вътрешни преживявания, както и с характерните за личностните им особености предизвикателства. Подкрепата на представителите на актьорската професия може да бъде осъществена както от техните учители, ментори, режисьори, така и от професионалисти в областта на психологичната

грижа, като тази подкрепа би могла да се основе на изведените в настоящия дисертационен труд рискове и ресурси.

ОГРАНИЧЕНИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Сред ограниченията на настоящето изследване са очерталите се вследствие на факторните анализи особености на психометричните характеристики на част от използваните за първи път в български контекст инструменти за оценка. Необходимо е допълнително изследване на тези методики в по-големи, независими извадки за проверка на тяхната широка приложимост.

Друго ограничение е самооценъчният формат на администрирания въпросник. Въпреки анонимността на изследването, може да се очаква актьорите да изпитват известно нежелание да разкрият аспекти от своите личностни черти и нагласи, които биха могли да бъдат възприети като съдържащи възможност да представят тях или гилдията в негативна светлина. Също така, ако приемем идеите на някои автори за наличие на проблем сред актьорите в установяването на собствена идентичност, то тогава данните от личностните въпросници биха могли в определена степен да са зависими от настоящите проекти и заетост на участниците.

Сред ограниченията на изследването са също така и срезовият дизайн, който ограничава проследяването на динамиката на каузалните връзки, малкият обем на извадката, както и начинът за нейното формиране – посредством метода на отзовалите се.

НАСОКИ ЗА БЪДЕЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Препоръчително е факторните анализи на неприлаганите досега в българска среда методики за изследване да се повторят в други, независими и достатъчно големи извадки, за да може да се направи по-категорично заключение относно техните психометрични характеристики, както и да се проучи тяхната конструктор-валидност.

Настоящото изследване достига до някои ценни и интересни данни относно психологическото функциониране на представителите на актьорската професия, част от които на свой ред стават основа за извеждане на нови изследователски въпроси. Едно по-задълбочено и многопластово изследване, концентриращо се конкретно върху склонността

към въвличане в рискови поведения в групата, би допринесло за по-доброто разбиране на тези тенденции. Съществува възможността актьорите, в стремежа си да поддържат определен позитивен образ за себе си и за гилдията, да подхождат внимателно към отговарянето на подобни въпроси. Тези процеси също биха били интересен обект на допълнително проучване посредством различни методи. Малкото установени връзки на рисковото поведение и на търсенето на силни усещания с другите изследвани променливи в групата на актьорите поставя въпроса дали специфични групови процеси не оказват влияние върху тези конструкти. Едно допълнително проучване би допринесло за разбирането на естеството и динамиката им в групата на актьорите.

Интересни са установените отличителни за актьорската група връзки на определени аспекти на нарцисизма с някои от променливите: негативната взаимовръзка между импулсивността и манипулативността, позитивната взаимовръзка между преживяното негативно отношение в професията и привилегироваността, манипулативността, потребността от възхищение и реактивния гняв, предиктивната стойност на потребността от признание и манипулативността за удовлетвореността от живота. Допълнително проучване на тези феномени и подлежащите им процеси би било интересно.

Данните от настоящето изследване хвърлят известна светлина върху предпоставките за постигане на успех в актьорската професия, но и потвърждават сложността на феномена и повдигат допълнителни въпроси. Сред тях например е мястото на емпатията при актьорите.

Някои от данните и в контролната група също биха могли да послужат като основа за допълнителни изследвания – например върху естеството и медиаторите на връзките на аспектите на нарцисизма с компонентите на търсенето на силни усещания, и със склонността към рисково поведение.

ПУБЛИКАЦИИ

Публикации по темата на дисертационния труд:

- Каприева, Д. (2021). Разлики в основните личностни характеристики и удовлетвореността от живота между българските актьори и общата популация. В: Зографова, Й., Христова, А., Стойчева, К. и Конова, М. (ред.), *Сборник доклади на Национална школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки. Кризата: индивидуални и социални проекции*, **2**, 64-71. София: Българска академия на науките. Институт за изследване на населението и човека. ISSN: 2683-0868 (Online): <https://www.iphs.eu/n/images/journals/Papers-2.pdf>
- Каприева, Д., Зиновиева, И., Кабаджова, Г. (2021). Нарцисизъм и удовлетвореност от живота сред актьорите, *Българско списание по психология*, 1 (4), 50-58.
- Каприева, Д. (2020). Психологически изследвания върху характеристиките на актьорите. *Philosophia*. 26, 2020 172-199. ISSN: 1314-5606 (Online): <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-26-2020/psychological-research-on-actors-characteristics>
- Каприева, Д. (2019). Нарцисизъм и търсене на силни усещания. В: Андреева, Л., Калчев, П., Зиновиева, И., Карабелъова, С. и Найденова, В. (ред.), *Годишник на Софийския университет, Философски факултет, книга Психология*, **109**, 175-204. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Каприева, Д. (2018). Личностни особености на търсещите силни усещания. В: Герчева-Нестерова, Г. (ред.), *Приложна психология и социална практика: XVII Международна конференция* (536-550). Варна: Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Университетско издателство.

Други публикации:

- Зиновиева, И., Гайдажиева, Ц., Димитрова, А., Иванов, С., Каприева, Д., Милушева, Ж. (2018). Преживявания и ориентации към бъдещето при жертви на тормоз във виртуалните социални мрежи. В: Герчева-Нестерова, Г.(Ред.), *Приложна психология и социална практика: XVII Международна конференция* (стр.493-506). Варна: Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Университетско издателство.

Участие в проекти:

Вземане на житейски решения с помощта на виртуалните социални мрежи. Договор № 80-10-34/10.04.2019 на ФНИ – СУ. Ръководител: СУ, проф. дпсн Ирина Зиновиева.

Кибертормоз сред българските младежи: Разпространеност, последици и възможности за справяне. Договор № 80-10-2/16.04.2018 на ФНИ – СУ. Ръководител: СУ, проф. дпсн Ирина Зиновиева.